

Özel Bir Rivayet Yöntemi Olarak Fütûhât-ı Mekkiyye'de Rüya İle Hadis Rivayeti*

Mehmet Ayhan

Dr., Öğretmen Milli Eğitim Bakanlığı,
muhayhan02@gmail.com

Özet

Bu makalede muhaddislerin muteber rivâyet usûlleri dışında kalan ve özel rivâyet yöntemlerinden biri olan rüya yolu ile hadis rivâyeti ele alınmıştır. Rüya metodu, İbn Arabî örneğinden hareketle incelemeye tabi tutulmuştur. Kesf yoluyla hadis rivâyetinde olduğu gibi rüya yoluyla hadis rivâyetinde de İbn Arabî'nin önemli bir mesaisi bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada İbn Arabî'nin Fütûhât ekseninde rüya metodunu nasıl uyguladığı, düşünce sistematigi içerisinde bunun nereye kabul ettiği ve bunu nasıl temellendirdiği, rüya yoluyla tesbit ettiği hadisleri; ayrıca bu yönteme hadisçilerin nasıl baktığı kısaca izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rüya, İbn Arabî, Rivâyet, Hadis, Fütûhât.

Hadith Narration Through The Method of Dreams is Handled in al-Futuhât al-Makkiyya

In this study, the issue of the hadith narration through the method of dreams which is outside the methodological realm of Hadith scholars is handled. The method of dreams is analyzed as respect with the example of Ibn Arabi. Ibn Arabi has extensive work on narrating Hadith through the method of dreams just as he has extensive work on Hadith narration through the method of investigation. In other words, in this study, how Ibn Arabi perceives the method of dreams, where this method stands in his overall system of thought, how he bases this method, some examples of Hadiths narrated via the method of dreams, and the views of some Hadith scholars on the method of dreams are explained briefly by referring mainly to Fütûhât of Ibn Arabi.

Key Words: Dream, Ibn Arabi, Reporting, Hadith, Futuhât.

Atıf

Mehmet Ayhan, Özel Bir Rivayet Yöntemi Olarak Fütûhât-ı Mekkiyye'de Rüya İle Hadis Rivayeti, Marife, Yaz 2011 S. 49-76

* Bu makale Fütûhât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler adlı doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Giriş

Tarih boyunca muhaddislerin hocadan hadisi alma ve nakletme ameliyeleri - tahammül ve eda- belirli usullere göre yapılagelmiştir. Hadisçiler bu yöntemlerle nakledilmeyen rivâyetlere itibar etmemişlerdir. Ancak istisna olarak da olsa bu yöntemlerin dışına çıkan kimseler bulunmuş; hadis alimleri de bunların karşısına hadis usulü prensipleriyle çıkmışlardır. Hadis usulü kurallarının dışında rivâyette bulunanlar muhaddislerin titiz incelemelerinden kurtulamamışlardır.

Muhaddislerin bu anlamda tenkidine uğrayan müelliflerinden biri de Muhyiddin İbn Arabî'dir (638/1240). O, eserlerinde genellikle hadisçilerin usulüne uygun rivâyette bulunmakla birlikte zaman zaman bu metotların dışına çıktığı da olmuştur. Onun *Fütûhât-ı Mekkiyye* isimli eserinde hadisçilerin usulü dışında kullandığını tesbit ettiğimiz yöntemlerden biri de rüya yoluyla hadis rivâyetidir.¹ Bu çalışmada İbn Arabî'nin rüya metodunu nasıl anladığı, temellendirdiği ve eserinde bunu nasıl kullandığı *Fütûhât*'ından hareketle incelenmiştir. Ayrıca muhaddislerin kullandığı yöntemlerin dışında kalan bu metoda hadisçilerin yaklaşımı ele alınmıştır.

I. Rüya Kavramı

Arapça kökenli bir kelime olan *rüya*, sözlükte “*düş, uyku halinde zihinde beliren olaylar*” anlamındadır.² Türkçe’de *düş*; gerçekleşmesi imkansız, hayal; gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey, umut gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³

İbn Arabî ise rüyayı şöyle tarif eder: “Rüya, Allah’ın melek aracılığıyla hakikat veya mecaz olarak kulun şuurunda uyandırdığı nefse ait idrakler ve vicdânî duygulardır. Veyahut şeytânî telkinlerden, karışık hayallerden (adğâsü ahlâm) ibârettir. Rüya uyanıkken içimizden geçirdiğimiz hatıralara benzer. Görme işi âfâkî ve gözle olabildiği gibi, rüya da nefis ve kalp ile olur...”⁴

Rüya ile aynı kökten gelen *rü’yet* kelimesi ise sözlükte, gözle görmeye ve aynı zamanda kalple görmeye, yani akıl ile müşâhede edip bilmeye denir. Gözle olan için “*basar*”, kalple olan için “*basiret*” tabiri kullanılır.⁵ İbn Arabî, *rüya* kökünden olan *ru’yet* kelimesini gözle görme (müşâhede etme) olarak anlar.⁶

Rüya’nın hakîkati, kalbe gelen havâtır ve zihinde canlandırılan hallerdir. *Rüya*, insanların kalplerine yerleşen tasavvur ve evhamdan ibarettir. İnsan his (duyu) âleminde sıyrılıp uykuya daldığı zaman, hislerle maddî âleme ait şeyleri his ve

¹ İbn Arabî'nin kullandığı diğer özel rivâyet yöntemleri için bkz. Ayhan, *Fütûhât-ı Mekkiyye’de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler*, s. 106-221.

² Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1658; Abdülmün'im el-Hifnî, *el-Mevsû'atü's-süfiyye*, s. 1001.

³ Bkz. Heyet, *Türkçe Sözlük*, s. 1872.

⁴ *Fütûhât*, II, 35.

⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, IV, 966 vd.

⁶ Bkz. İbn Arabî, *Kitâbu ıstılâhâti's-süfiyye* s. 540.

idrâk etme kabiliyetinden sıyrılır. Böylelikle uykuda olan kimsenin rüya görme durumu daha da kuvvet kazanır.⁷

Rüya, sûflere göre ilâhî, melekî ve şeytânî olmak üzere üç çeşittir.⁸ Allah'tan olan rüya açıktır ve yoruma ihtiyaç duymaz. Melek vasıtasıyla görülen, sâdık rüya olup yoruma muhtaçtır. Üçüncünün ise aslı esası yoktur. Şeytanî rüya insanı korkutmaya yöneliktir ve çeşitli suretlerde olabilir. İmam Gazzâlî (505/1111) de rüyanın mahiyetini mükâşefe ilminin inceliklerinden sayar ve açıklanmasını doğru bulmaz.⁹

Öte yandan İbn Arabî gerek *Fütûhât* gerekse diğer eserlerinin keşf ve ilham ürünü olduğunu belirtmesi¹⁰ haricinde rüya yoluyla da bilgi, hatta yazılı kitap aldığından bahsetmektedir. İbn Arabî'nin naklettiğine göre, bir diğer meşhûr eseri *Fusûs* da rüya yoluyla bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine verilmiştir.¹¹

Tasavvufta *rüya*'nın çok önemli işlevleri bulunmaktadır.¹² Mürîdin, seyr-ü sulûk denen manevî terbiye yoluna kabul edilmesinden, ona karşı nasıl bir terbiye metodu izleneceğine ve bu uygulamanın neticelerine dair işaretler hep rüyaya dayanır. Bu yolla nakledilen menkıbelerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ayrıca, mürsidler, rüya yoluyla, ölen insanların âhiretteki durumları hakkında bilgi sahibi olurlar. Tasavvuftaki birçok işlevine rağmen rüyalara fazla rağbet gösterildiğinde sûfler: “*rüyayı bırak, rüyete bak*” demişlerdir.¹³

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta gerek kendi rüyalarına gerekse başkalarının rüyalarına geniş yer ayırmaktadır. Bu rüyaların üzerinde önemle duran İbn Arabî, onlar sayesinde pek çok bilgi elde ettiğinden bahsetmektedir. Hatta bu rüyalarında Hz. Peygamber'den pek çok nakillerde bulunmaktadır.¹⁴

İbn Arabî'nin rüyaya ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından Ensarla ilgili olan şu örneğin dikkat çekici olduğu kanaatindeyiz. Buna göre Yahya b. el-Ahfeş rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve İbn Arabî'nin ensarı öven bir şiir yazmasını emreder. Bunun üzerine O da ensarını öven bir şiir yazar ve bunu eserinde kaydeder.¹⁵

İbn Arabî'nin eserinde rüya yoluyla bilgi almasına bir başka örnek “*Sâd Harfî*” ile ilgilidir. *Fütûhât* müellifi, Ebû Abdullah el-Hâşimî'nin kendisiyle ilgili gördüğü

⁷ Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 846.

⁸ Bu üçlü taksim şu hadisten mühlhem olmalıdır: “...Rüya üç çeşittir: Allah'tan müjde olan salih rüya, şeytanın üzüntü vermek için gösterdiği rüya ve kişinin (uyanıkken meşgul olduğu, vesvese yaptığı şeylerin tesiriyle) kendi kendine konuşmasıdır...” Hadis için bkz. Müslim, *Rüya* 6. Rüya çeşitleri hakkında bilgi için bkz. Köksal, İsmail, “Rüyaların Fikhi Boyutu”, *FÜİFD*. 13:2 (2008), s. 37-41.

⁹ el-Hifnî, *el-Mevsû'atü's-süfiyye*, s. 1001-1002; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 600; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 404-405. Ayrıca rüya hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadisyye*, s. 3 vd.

¹⁰ *Fütûhât*, thk. bsk. I, 265, *Fütûhât*, II, 119-120.

¹¹ Bkz. İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâtü aleyha*, s. 47.

¹² el-Hifnî, *el-Mevsû'atü's-süfiyye*, s. 1001-1002; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 600; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 404-405.

¹³ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 404-405.

¹⁴ Örnekler için bkz. *Fütûhât*, I, 549, II, 61, 423.

¹⁵ İbn Arabî'nin “*Ensar hadisi*” diye isimlendirdiği şiir hakkında bilgi için bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 195.

rüyayı ayrıntılarıyla anlatmakta ve bu rüya ile gelen müjdeye sevinmektedir.¹⁶ İbn Arabî'nin naklettiğine göre Ebû Abdullah el-Hâşimî, rüya aleminde İbn Arabî'yi görmüş ve Sâd Harfî ile ilgili bir şiir söylemiştir. Bunun üzerine İbn Arabî, söz konusu şiir hakkında bilgi almak için arkadaşı Muhammed b. Hâlid es-Sadeffî et-Tilmisânî'yi, Ebû Abdullah el-Hâşimî'ye göndermiştir. Daha sonra İbn Arabî bu şiiri *Fütûhât*'ında nakletmiştir.¹⁷

II. *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de Rüya Metodu

Fütûhât'ta rüyalara geniş yer verildiği görülmektedir. İbn Arabî, bu rüyalar sayesinde çeşitli malumatları öğrendiğini belirtmekte,¹⁸ ayrıca uyanırken rüya görmeyi, hayal kavramıyla açıklamaktadır.¹⁹

Bilgi kaynağı olarak rüya metodunun kullanılması *Fütûhât*'ta şu şekilde temellendirilmektedir: "Hz. Peygamber, hiç şüphesiz risâlet ve nübüvvet artık kesilmiştir" buyurmuştur. Bize nübüvvetten sadece mübeşşirât/müjdeli sadık rüyalar²⁰ kalmıştır. Müjdeli rüyalar, uyunurken görüldüğü gibi uyanırken de görülebilir."²¹ "Resûlullah'ı (s.a) rüyada gören yakaza halinde de aynı surette görür. Çünkü şeytan O'nun suretine²² giremez."²³

İbn Arabî, rüyalarını '*mübeşşirât*'²⁴ olarak adlandırmakta ve bu konuda sürekli olarak "*Nübüvvet kesilmiştir, fakat geriye salih rüya olan mübeşşirât kalmıştır.*"²⁵ meâlindeki hadise atıf yapmaktadır. Bununla rüyaların ifade ettiği muhtevayı Hz. Peygamber'e zımnen onaylatmakta ve rüyalar konusunda da delile dayandığını göstermiş olmaktadır. İbn Arabî, bu işin mümkün ve meşrû olduğunu göstermek sadedinde şöyle demektedir:

¹⁶ İbn Arabî'nin aktardığı bu rüya için bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. I, 312-313.

¹⁷ *Fütûhât*, thk. bsk. I, 314-316.

¹⁸ *Fütûhât*, thk. bsk. I, 312, V, 68-70. İbn Arabî, hem rüyada hem de uyanırken kendisine "harflerin esrarı" bilgisinin verildiğini belirtmektedir. bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV., 376-377. Mahmut Kanık tarafından *Fütûhât*'ın 1. 2. ve 26. bablarının tercümesi *Harflerin İlmi* adıyla Türçemize kazandırılmıştır. Bkz. Kanık, *Harflerin İlmi*.

¹⁹ *Fütûhât*, III, 39 (110. bab). İbn Arabî'nin hayal kavramını kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz. William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s. 303-378; Ceyhan, "Modern Çağda Tahayyül Gücünün Yeniden Keşfi: İbnü'l-Arabî'de Hayalin Ontolojik ve Epistemolojik Gerçekliği", *Modern Çağ ve İbn Arabî Sempozyumu*, 23-25 Mayıs, İstanbul, 2008.

²⁰ İbn Arabî, rüyalarla ilgili birçok defa şu hadise telmihte bulunur: "*Sadık rüya peygamberliğin kırk altı cüzünden biridir.*" Kaynaklarda çeşitli lafızlarla zikredilen hadis için bkz. Buhârî, *Bed'ül-vahy* 3, Ta'birü'r-rüya, 2, 4, 26; Müslim, *Rüya* 8, 9; Ebû Dâvûd, *Edeb* 88; Tirmizî, *Rüya* 1, 6, Dârimî, *Rüya* 2.

²¹ *Fütûhât*, III, 38 (110. bab).

²² İbn Arabî, rüya yoluyla hadis rivâyetinde bu hadise vurgu yapar. "*Hz. Peygamber'in sûretine şeytanın bürünmeyeceği*" ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, *İlim* 38, *Tabir* 10; Müslim, *Rüya* 10, 11; Ebû Dâvûd, *Edeb* 88; Tirmizî, *Rüya* 4, 7; İbn Mâce, *Rüya* 2; Dârimî, *Rüya* 4; Ahmed, I, 450, 279, II, 232, 261, 342, 410.

²³ *Fütûhât*, IV, 28. (420. bab). İbn Arabî'den çok önceleri Hakîm et-Tirmizî kitabında bazı rüyalarla rivâyetleri zikretmiştir. Krş. için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *Nevadirü'l-usul*, I, 497-503.

²⁴ *Fütûhât*, II, 375.

²⁵ İbn Arabî'nin rüya yoluyla bilgi edinmeyi ve hadis alımını temellendirdiği hadislerin başında yer alan rivâyet kaynaklarda çeşitli lafızlarla yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *Ta'bir*, 5; Müslim, *Salât* 41; Ebû Dâvûd, *Salât* 152; Nesâî, *Tatbik* 8, 62.

“İlâhî feyiz dâimîdir²⁶, Nübüvvetin bir cüzü olan (rüya ile) mübeşşirât kapısı kapanmamıştır. Yol belirgin, kapısı da açıktır. (Bu yolla) Amel ise meşrûdur. Allah (c.c) ise yürüyerek geleni karşılamak için koşmaktadır.”²⁷

Gördüğü rüyalar hususunda da Hz. Peygamber’e tâbi olmaktan dolayı son derece memnun olduğunu belirten İbn Arabî, Allah’tan bir müjde olarak değerlendirildiği rüyalarını anlatma sebebi olarak “*rabbinin nimetini anlat*”²⁸ âyetini işaret etmektedir. Daha sonra bu konudaki memnuniyetini şu ifadelerle dile getirmektedir: “*Hangi nimet, (Allah’ın) kitâb’ı ve (Rasûlü’nün) sünnetine muvafık olan bu ilâhî nimetlerden daha büyük olabilir.*”²⁹

Rüya yoluyla Resûl-i Ekrem’le (s.a) görüşüğünü nakleden İbn Arabî, bu yolla Allah Teâlâ’yı da gördüğünü ve O’ndan bilgi aldığını aktarmaktadır. İbn Arabî’nin zikrettiğine göre, bir hadis ile ilgili olarak, rüyada Allah Teâlâ tarafından uyarılmıştır.³⁰

Öte yandan İbn Arabî’nin *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de rüya metodunun kullanıldığı görülmektedir.³¹ Nitekim İbn Arabî, bir diğer meşhur eseri olan *Fusûs*’un kendisine rüyada verildiğini ve Resûl-i Ekrem’in talimatıyla bu eserin yazıldığını belirtmiştir.³²

²⁶ “دائم” lafzı *Fütûhât*’ın tahkiksiz baskısında (Bkz. *Fütûhât*, I, 280) yer almamaktadır. Bu ilave Osman Yahya’nın tahkikli metninden alınmıştır. Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 273.

²⁷ İbn Arabî, yukarıdaki hadisin açıklamasında şu bilgileri bizimle paylaşır: “*Allah Teâlâ şöyle buyrurur: ‘Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüsü Allah olmasın.’ (Mücâdele, 58/7) ‘Her nerede olurlarsa olsunlar, Allah onlarla beraberdir. Seninle beraberliği olan ve bu derece sana yakın olan birine, bunu bildiğini iddia ettiğin ve iman ettiğin hâlde neden onunla konuşmayı ve ilim almayı terkediyorsun. İlimi neden başkalarından alıp Allah’tan almıyorsun. Şayet böyle yaparsan Rabbinle sözleşmiş olursun. Nitekim Resûlullah (s.a) yağmur yağdığına başını açmış. Niye böyle yaptığı sorulunca da şöyle cevap vermiştir: ‘Şüphesiz ki bu yağmur taneleri Rabbiyle yeni sözleşmiştir/taze âyettir.’*” (Bkz. *Fütûhât*, I, 280, *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 273.

²⁸ Duhâ 93/11.

²⁹ *Fütûhât*, I, 723.

³⁰ İbn Arabî, gördüğü bu rüyayı şöyle anlatmaktadır: “*Bir keresinde Mekke’nin Hazretti kapısında, müezzinlik yaptığı Harem’in minaresinde Musa b. Muhammed el-Kabbab’ın yanında bulunuyordum. Yanında ise kokusunu duyan herkesin rahatsız olacağı bir yiyecek bulunduruyordu. Halbuki Allah Rasûlü’nün ‘insanların rahatsız oldukları şeylerden meleklerin de rahatsız oldukları soğan, sarımsak ve pırasa kokusuyla mescide gelmesini yasaklamış olduğunu’ duymuştum. Bu durumu ona kesinlikle söylemeye karar verdim. Bu düşünceyle uyudum. O gece rüyamda Cenab-ı Hakk-ı gördüm. Cenab-ı Hakk bana, ona yediği şeylerden dolayı bir şey söylemememi emretti ve şöyle buyurdu: ‘Onun ağız kokusu bizim katımızda sizin gibi (rahatsız edici) değildir.’ Ertesi gün âdeti üzere yanıma geldi. Ben de olanları anlattım. Çok duygulandı, ağladı ve şükür secdesine kapandı. Sonra şöyle dedi: ‘Dostum! Bütün bunlara rağmen edep, Allah’ın emrine uyarak gereğini yapmaktır.’ Daha sonra o, rahatsız edici koku yayan yiyecekleri mescidden çıkardı.” *Fütûhât*, I, 603; Claude Addas, Musa b. Muhammed el-Kabbab’ın Endülüslü olup el-Kurtûbî nisbesinin bulunduğunu ve İbn Hirzihim’in mürîdi olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Addas, *Kibrit-i Ahmer’in Peşinde*, s. 232.*

³¹ İbn Arabî haricinde diğer sûfilerin rüyada hadis almalarıyla ilgili bilgi için bkz. Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 230-234.

³² İbn Arabî, *Fusûs’ü’l-hikem*, s. 47. İbn Arabî, *Muhâdarâtü’l-ibrâr* adlı eserinde de rüya yoluyla elde edilmiş hadislerle yer vermiştir. İbn Arabî, burada naklettiğine göre Sirâcü’l-dîn Ömer b. Mekki ismindeki zat rüyasında Hz. Peygamber’i görür. İbn Arabî’nin arkadaşı olan bu zatın anlattığına göre Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “*Kim Allah’ın kendisini bağışlamasını isterse şöyle dua etsin. Allahım! Senden hidâyet, takva, iffet ve zenginlik isterim. İstediklerimizi bize ver ve bizi arzularımıza kavuşmakla*

→

İbn Arabî'nin rüyalara dair önemli mesai sarfettiği görülmektedir. Rüya yoluyla aldığı şer'i hükümler, çeşitli bilgiler *er-Rü'ya ve'l-Mübeşşirât* adlı eserde biraraya getirilmiştir.³³

İbn Arabî'nin rüya ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Rüya yoluyla hadis almak mümkündür. Bunun dayanağı mübeşşirât'la ilgili hadislerdir. Ayrıca Müslim (261/874), *Sahîh*'inin mukaddimesinde Hz. Peygamber'den rüya yoluyla bilgi almanın mümkün olduğunu ifade eden bir rivâyet nakletmiştir.³⁴ Rüyada görülen sûret, Hz. Peygamber'e aittir. Şeytan, kesinlikle O'nun sûretine giremez. Resûl-i Ekrem, uykuda iken görülebildiği gibi uyanırken de görülebilir.

III. Muhaddislere Göre Rüya Yoluyla Hadis Rivâyeti

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu prensip olarak peygamber dışındakilerin rüya aracılığıyla naklettikleri bilgilerin ilmî bir değerinin olmadığını kabul etmişlerdir. Her ne kadar bazı bilginler, Resûlullah'ın (s.a) görüldüğü rüyaların bağlayıcı olduğunu ileri sürmüşlerse de bu fikir genel olarak kabul görmemiş; İslâm âlimleri rüyaların delil olamayacağını ve onlarla dînî bir hükmün sabit olamayacağını belirtmişlerdir.³⁵

İbnü'l-Hacc (737/1336), bir hüküm verilirken rüyanın neden dikkate alınmayacağını şu şekilde izah etmektedir:

a) İnsan uyku halindeyken herhangi bir şeyle mükellef değildir.

b) İlim ve rivâyet, tam bilinç halinde birinden öğrenilerek elde edilir.

c) Hz. Peygamber bize sadece şu iki şeye uymamızı emretmiştir: Kitap ve sünnet."³⁶

Diğer taraftan Mübârekfûrî (1353/1934), İbn Arabî'nin rüya yoluyla ilgili görüşünü aktardıktan sonra şöyle söyler: Sıhhati bilinmeyen bir hadis, Resûlullah'ın (s.a) rüyada yaptığı tashihle ya da keşfle veyahut ilhamla sahih olmaz. Bu ve buna benzer hükümler Hz. Peygamber'in rüyadaki sözüyle tesbit edilemez. Tesbit ancak Resûlullah'ın (s.a) dünyada iken söylemiş olduğu sözle mümkündür. Çünkü hadisin tashih yolu isnaddır." Mübarekfûrî, daha sonra fikrini desteklemek amacıyla Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) şu sözünü nakleder: "Keşf ve ilham yanılma ihtimalinden dolayı araştırmamanın dışındadır."³⁷

→

rızıklandır. (Veyahut şöyle desin) ve bize dünyada da ahirette de iyilik/güzellik ver. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi bize rahmetinle muamele et." İbn Arabî, rüyayı gören Ömer b. Mekki'nin hadisin son kısmında tereddüt ettiğini, dolayısıyla bu duayı her iki rivâyeti birleştirmek sûretiyle okumak gerektiğini belirtmektedir (Bkz. *Muhâdarat-ul-ibrâr*, vr. 141 b). Rüya yoluyla nakledilen rivâyetteki *şekk*'in nakledilmesi ve her iki rivâyetin okunmasının gerektiğinin belirtilmesi İbn Arabî'nin lafzî rivâyet hususundaki titizliğinden kaynaklanmaktadır.

³³ İbn Arabî, *el-Hayalu aleml-i-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*.

³⁴ Bk. Müslim, Mukaddime 19.

³⁵ Bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 115; Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl*, II, 202; Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, *el-Medhal*, s. 298.

³⁶ İbnü'l-Hâcc, *el-Medhal*, IV, 292-293. Krş. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, s. 37.

³⁷ Mübârekfûrî, *Tuhvetü'l-ahvezi*, I, 244.

Yukarıda aktardığımız pasajlardan da açıkça anlaşıldığı gibi Mübârekfûrî keşf ve rüya gibi hadis usûlü kuralları haricindeki rivâyet metotlarını asla tecviz etmemekte ve bunların bir bilgi elde etme aracı olarak hadis ilminde kullanılmayacağını açıkça ifade etmektedir. Şevkânî (1250/1834) de rüyasında Rasûlullah'ı gören bir kişinin rüyası sahih olsa bile bununla şer'î bir hükmün sabit olmayacağı ve bu durumda olan kişinin hıfzı olmaması sebebiyle rivâyete ehil kabul edilemeyeceği görüşündedir. O, konu ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Hiç şüphesiz Allah (c.c) dinini 'Bugün dininizi tamamladım âyetiyle³⁸ kemâle erdirmiştir. Resûl-i Ekrem'in (s.a) vefatından sonra, O'nu rüyada gören söylediği bir sözün yaptığı bir işin delil ve huccet olacağını gösteren herhangi bir kanıt bize ulaşmamıştır. Allah (c.c), din olarak gönderdiği ilkeleri, Resûlullah'ın (s.a) Sünnet ve yorumu ile mükemmelleştirdikten sonra O'nun ruhunu kabzetmiştir. Böylece dini konusunda ümmetin hiçbir şeye ihtiyacı kalmamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a) vefatı ile şer'î hükümlerin tebliği için ihdas edilen peygamberlik müessesesi sona ermiştir. Bu durumda, uyku halindeki kişinin zabt yönünden sağlam olduğunu farzetsek bile, rüyasında Resûlullah'tan gördüğü fiil ve duyduğu sözün hem kendisini hem de ümmetin diğer fertleri için delil olamayacağı anlaşılır.”³⁹

Şevkânî'nin rüya vb. sübjektif yolla elde edilen bilgilerin şer'î bir hususta delil olamayacağı ile ilgili yukarıdaki ifadeleri açık ve nettir. Aynı şekilde, zâhid bir zat olarak bilinen Nevevî'nin (676/1277) ifadeleri de yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde sarihdir. O'na göre rüyayı gören kişinin rüyası hakikat olsa da rüyada görülen hususla şer'î bir hükmün isbatı caiz olmaz. Nevevî bu konuda şunları kaydeder:

“Çünkü uyku halinde, rüyayı görenin, rüyada duyduğunu zapt ve tahkik etmesi mümkün değildir. Ayrıca alimler; rivâyetin ve şehadetin kabul edilebilmesi için, kişinin uyku halinde değil, uyanık halde olması, gafil olmaması, çok hata yapmaması ve hafızasının bozuk olmamasını şartlarını taşıması gerektiği hususunda görüş birliği halindedirler. Oysa uyku halindeki kişi, bu özelliklerden yoksundur.”⁴⁰

Rüya, keşf ve ilham gibi, muhaddislerin prensiplerine uymayan ve bizim özel rivâyet yöntemi olarak adlandırdığımız usullerle hadis rivâyeti hakkında etraflıca bilgi veren Şâtibî'yi (790/1388) bu konuda anmadan geçmek kanaatimizce bir nakîse olur. O, *el-Muvâfakât* adlı eserinde konuyu *keşf, kerâmet ve ilham ile amelîn şartları* şeklinde geniş bir çerçevede incelemiştir. Şâtibî'ye göre gerek keşf, gerekse ilham veya rüya yoluyla normal harici yöntemlerle elde edilen bilgilerle amel edilebilmesi için bunların şer-i şerife muvafık olması gerekir.

Şâtibî, Hz. Peygamber (s.a) ve ashabının; feraset, ilham, keşf ve sadık rüya gibi farklı bilgi kaynaklarını kullanmalarını “*sakındırma, müjdeleme, korkutma ve teşvik etme*” ölçüleri içinde değerlendirmiş ve bunlara çeşitli örnekler vermiştir.

³⁸ Mâide, 5/3.

³⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, II, 202; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 76; Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 229-230.

⁴⁰ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 115; Uysal, *age.* s. 76.

Şâtibî'nin söz konusu bilgilerle amel için aradığı tek şart, bunların dini bir hüküm veya kaideye ters düşmemesidir.⁴¹

Şâtibî, rüya ve keşf gibi özel yöntemlerle kişilere has bilgi edinilebileceğini kabul etmesine rağmen bu yollarla dinde genel geçer hükümler verilmesini tasvip etmemiştir. O, bu hususta Hz. Peygamber'in (s.a) "... *Ben duyduğuma göre (zahire) hüküm veriyorum.*"⁴² hadisiyle istidlalde bulunmuştur. O'na göre Resûl-i Ekrem (s.a) için esasında kendisine gelen davalarda kimin haklı olduğunu kesin olarak biliyordu. Ancak hüküm verirken şahsî ve özel bilgisine göre değil, duyduğuna göre yani zahire göre hüküm veriyordu.⁴³

Rüya ile amel hususunda görüş bildiren alimler, özellikle dini hükümlere aykırı olduğu zaman rüyanın hiçbir hüküm ifade etmeyeceğini, rüya sebebiyle dînî bir hükmün değişmeyeceğini belirtmişlerdir.⁴⁴

Prencip olarak muhaddisler tarafından rüya yolu ile nakledilen bir bilginin veya hadisin değer ifade etmediği belirtilmesine rağmen, salih rüyalarla ilgili hadisler ve bu konudaki Hz. Peygamber'in uygulamalarından dolayı onlardan müstağnî kalamadıkları⁴⁵ anlaşılmaktadır.⁴⁶ Temel hadis kaynaklarında da bu tür rivâyetler bulunmakla birlikte bunların sayıları sınırlı kalmıştır.⁴⁷ Bu tür rüyaların en çok nakledildiği yerlerden birini ise şüphesiz rical kaynakları oluşturmaktadır.⁴⁸

⁴¹ Şâtibî, *el-Muvafakât*, II, 263-266; Uysal, *age*, s. 77.

⁴² Buhârî, *Şehâdât*, 27; Ahkâm, 20; Müslim, *Akdiye*, 4.

⁴³ Şâtibî, *el-Muvafakât*, II, 267-268; Uysal, *age*, s. 77.

⁴⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 115. Bu görüşü benimseyen diğer alimler için bkz. Sakallı, *Rüya ve Hadis Rivâyeti*, Isparta 1994, s. 35-50; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 48-49; Yıldırım, "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer", *CÜİFD*, 5 (1), 2001, s. 171-172; *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 235-244; Kuzudışlı, "The Use of Dreams in Rijal Books", *İÜİFD*, s. 15, 2007, s. 275-276.

⁴⁵ Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki* kitabında "Hadisçiler ve rüyayla hadis alma, ravinin durumunu tespit" başlığı altında rüya yoluyla hadis nakleden veya bu yolla râvinin durumu hakkında bilgi alan hadisçilerin uzunca bir listesini vermektedir. Bilgi için bkz. Yıldırım, *age*, s. 235-244.

⁴⁶ Rüya yolu ile hadis nakline müsamaha ile bakan hadisçilerden biri de Hatib el-Bağdâdî'dir. Bağdâdî, "İki günü birbirine eşit olan aldandıdır..." rivâyetinin ismini zikretmediği bir şahıstan rüya yoluyla geldiğini söylemiştir. (Bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Kitâbu İktidâi'l-İlmi'l-amel*, s. 225). Hatib el-Bağdâdî, hadis ehlinin faziletine dair yazdığı *Şerefü ashâbi'l-hadis* adlı eserinde ashâb-ı hadisin faziletine dair rüyalarla ilgili müstakil bir başlık koymuştur. (Ayrıca burada zikredilen konuyla ilgili rüyalar için bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadis*, s. 107-111).

⁴⁷ Bu rivâyetlere birkaç örnek verecek olursak şunları aktarabiliriz: Hümeydî, Süfyân b. Uyeyne kanalıyla gelen, Resulullah'ın (s.a) soğan sarımsak gibi sebzeleri meleklerin rahatsız olacakları endişesiyle yemediği hususundaki hadisi isnadıyla naklettikten sonra Süfyân'ın rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü ve "Ey Allah'ın Resûlü, senin insanları rahatsız edecek şeyleri yemediğin nakledilmektedir. Bu doğru mu" diye sorduğunu bunun karşılığında da Hz. Peygamber'in "Evet doğru" dediğini nakletmektedir. (Bkz. Hümeydî, *Müsned*, I, 162). İbn Ebî Şeybe, Bezzâr ve Tahâvî'nin, Hz. Ömer'den naklettiği bir rivâyete ise şu şekildedir: "Rüyamda Resûl-i Ekrem'i (s.a) gördüm. Ama bana bakmıyordu. 'Ey Allah'ın Elçisi! Ne oldu ki?' (bana iltifat etmiyorsunuz) diye sordum. Bana: 'Sen oruçlu olduğun hâlde eşini öpüyor musun?' dedi. Bunun üzerine ben de: 'Allah'a kasem ederim ki (bundan sonra) oruçluymken eşimi öpmeyeceğim' dedim. Hz. Peygamber bunu onayladı ve daha sonra da 'Evet' dedi." (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 315 (9406); Bezzâr, *Müsned*, I, 229; et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 88). Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesafî'nin ortaklaşa naklettiklerine göre, Ebû Ayyâş'dan nakledilen bir rivâyetten sonra, bu hadisin râvisi Hammâd b. Seleme şu ilâvede bulunur: "Bir adam rüyasında Hz. Peygamber'i gördü ve 'Ey Allah'ın Resûlü Ebû Ayyaş senden şöyle bir hadis nakletmektedir' dedi. Buna

→

Temel hadis kaynaklarında zikredilen rüyalarda olduğu gibi, rical kitaplarında kaydedilen rüyaların da delil olarak kullanılamayacağı onların ancak verilen hükümleri teyit edeceği belirtilmiştir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel hakkında zikredilen rüyaların bir kısmını *Siyer*'inde nakleden Zehebî, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Ahmed b. Hanbel'in hadis ilminde öncü olmasını ispatlamak için rüyaya ihtiyaç yoktur. Fakat rüyalar Allah'ın ordularından biridir. Özellikle de mütevatir olarak nakledildiğinde müslümanları sevindirir*”.⁴⁹ Bununla birlikte, rical kaynaklarında söz konusu rüyalar her ne kadar delil olarak kullanılsa da, onlara psikolojik olarak önemli bir görev yüklendiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, özellikle Hz. Peygamber'in de zikredildiği rüyalarla, söz konusu edilen şahsın iyi ya da kötü biri olduğu ihsas ettirilmeye çalışılmıştır. Hatta fikir ve itikadları beğenilmeyen şahıslar hakkında oldukça abartılı rüyalar da zikredilmiştir.⁵⁰

IV. Fütûhât-ı Mekkiyye'de Rüya Yoluyla Nakledilen Hadisler

İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ında rüya yoluyla naklettiği hadislerle bakıldığında bunların çeşitli konularla ilgili olduğu görülür. *Fütûhât*'ta rüya yoluyla tesbit edilen hadisleri daha sağlıklı değerlendirmek için bunları konularına göre tasnif ettik. Söz konusu rivâyetleri muhtevasına göre tasnif ettiğimizde bunları üç ana başlık altında toplamak mümkün olmuştur:

→

karşılık Resulullah (s.a) 'Ebû Ayyâş doğru söylemiş' buyurdu.(Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 60; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 100, 101; İbn Mâce, *Dua*, 14; Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 11. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, V, 217. Ebû Ayyâş'ın isminin, Zeyd b. Sâmî olduğu belirtilmiştir. Ancak onun ismi tartışmalıdır (Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 610, IV, 412; 420; VII, 295). Temel hadis kaynaklarında rüyanın kullanımı ile ilgili örnekleri birarada görmek için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books*, 276-279. Ayrıca bkz. Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Süfler ve Süflî-Muhaddisler*, s. 252-253; Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s. 43-45; Karapınar, *Muhaddis Süflerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri*, s. 137 vd.; amlf. “Hz. Peygamber'den Rüyada Aldığı Üç Hadis Risâlesinin Ahmed b. Hanbel'e Nisbeti”, *SÜİFD*. Yıl 2008/2. Sy. s. 101-136.

⁴⁸ Tabakât ve biyografi yazarları, inceledikleri şahıs hakkında olumlu ya da olumsuz rüyalara yer vermişlerdir. Hattâ, İbn Ebî Hâtim, Kâdî İyâz, İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Kesîr, İbn Hacer el-Heytemî, Takiyüddin b. Abdülkadir et-Temîmî gibi müellifler, rüyalar için özel başlıklar açmışlardır. Örnekler için bkz. Ebû Hatim, *Takdime, el-Cerh ve't-ta'dil*, s. 119, 285, 311, 346; Kâdî İyâz, *Terîbü'l-medârik*, II, 152; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 551 (İbnü'l-Cevzî üç kısım rüya nakleder: a. Ahmed b. Hanbel'in gördüğü rüyalar, b) Ahmed b. Hanbel'in görüldüğü rüyalar ve c) Onun hakkında görülen rüyalar; Zehebî, *Siyer*, XI, 344 (Zehebî, burada Ahmed b. Hanbel ile ilgili görülen rüyaları menâmat alt başlığıyla zikretmektedir); a.mlf; *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 32 (Ebû Hanîfe'yi müjdeleyen bazı rüyalar); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 342 (Ahmed b. Hanbel hakkında görülen bazı rüyalar); İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi el-İmâm el-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, s. 95 (Ebû Hanîfe'nin gördüğü ve onun hakkında görülen bazı güzel rüyalar); Takiyüddin b. Abdülkadir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, I, 146. Rical kaynaklarında rüya kullanımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books*, s. 279-298.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 353. Ahmed b. Hanbel'in rüyada görülmesinin yanında onun rüya yoluyla aldığı iddia edilen hadisler de bulunmaktadır. Böyle bir iddianın değerlendirilmesi için bkz. Karapınar, “Hz. Peygamber'den Rüyada Aldığı Üç Hadis Risâlesinin Ahmed b. Hanbel'e Nisbeti”, *SÜİFD*. Yıl 2008/2. Sy. s. 101-136.

⁵⁰ *Discussions of Ideas and Beliefs in Dreams* başlığı altında: Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat Mensupları arasındaki tartışmalar, Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Çekişmesi ve Halkü'l-Kur'ân Meselesiyle ilgili rüyaları bir bütün halinde görmek için bkz. Kuzudişli, *The Use of Dreams in Rijal Books*, s. 287- 298.

a. İtikatla İlgili Hadisler

(1) Mele-i A'lâ

İbn Arabî'nin rüyada öğrendiğini belirttiği bir malumat ise *Mele-i A'lâ* ile ilgilidir. O, *Fütûhât*'ında meleklerden bahsederken kelâm ilminin tartışmalı konularından olan meleklerle insanlar arasındaki üstünlük meselesine değinmiştir.

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre insan içinden seçilen peygamberler, meleklerin peygamberlerinden üstündür. Ayrıca meleklerin peygamberleri, peygamber olmayan bütün insanlardan üstündür.⁵¹

Meleklerin mi yoksa insanların mı daha üstün olduğuna dair çeşitli tartışmalar bulunmakla birlikte; melek olmaları hasebiyle meleklerin üstünlükleri bilinmekte ve konuya dair Beyhakî'nin *Şu'a'bu'l-îman* adlı eserinde bu konudaki ihtilaflardan bahsedilmektedir.⁵²

İbn Arabî, meleklerden oluşan Mele-i A'lâ'nın, insanların en üstününden derece olarak daha yüksek olduğunu belirtmiş ve bu bilgiyi Hz. Peygamber'den rüya yoluyla aldığını ifade etmiştir.⁵³

تفضيل الملائكة على أعلى البشر أعطاني ذلك الدليل رسول الله صلى الله عليه وسلم في رؤيا رأيتها

İbn Arabî'nin söz konusu ettiği hadis, rüya yoluyla aldığı hadisler arasında yer alan "*Allah'ı (c.c) zikredeni Allah'ın da zikretmesi*" hadisinde geçmektedir. Hadisin ilgili kısmı şöyledir:

ومن ذكرني في ملا ذكرته في ملا خير منه

"...Beni bir topluluk içinde zikredeni, ondan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım..."⁵⁴ İbn Arabî'nin işaret ettiği hadis, pek çok kaynak tarafından tahric edilmiştir.⁵⁵

İbn Arabî, *Fütûhât*'ın sekseninci babında vâkı'a⁵⁶ yoluyla Hz. Peygamber'den naklettiği yukarıdaki rivâyet için rüya yoluyla aldığı kaydını düşmüştür. *Fütûhât*'ın sekseninci babında nakledilen vâkı'a haricinde İbn Arabî'nin ayrıca yer verdiği bir rüyasına tesadüf tesadüf edilmediğine göre İbn Arabî'nin zaman zaman, aralarında anlam yakınlığı bulunan rüya ile vâkı'a kavramını birbirinin yerine kullandığı sonucuna ulaşabiliriz.

⁵¹ Meleklerle insanlar arasındaki üstünlük meselesinde dörtlü bir tasnif için bkz. Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 313-314

⁵² Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, I, 170 (149).

⁵³ *Fütûhât*, II, 423.

⁵⁴ *Fütûhât*, II, 61 (80. bab).

⁵⁵ Buhârî, *Tevhîd* 15; Müslim, *Zikir* 19, 21; Tirmizî, *Deavât* 131; İbn Mâce, *Edeb* 53, 58; Ahmed, II, 251, 354, 405.

⁵⁶ Vuku bulan, meydana gelen, olay, olgu gibi mânâlara gelen "*vâkı'a*" kelimesi tasavvufta "*gayb âlemin-den kalbe misâl ya da hitab yoluyla gelen mânâ ve müjdelere*" anlamında kullanılmaktadır. İbn Arabî'nin bu yollarla aldığı hadisler için bkz. Ayhan, *Fütûhât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler*, s. 203-209.

(2) Âdemler Yaratılması

İbn Arabî, *Fütûhât*'ın üç yüz doksanıncı babında kendisine gösterilen bir rüyadan bahseder. Hak Teâlâ'nın kendisine rüyada gösterdiğine göre, tanımadığı bir takım kimselerle Kâ'be'yi tavaf etmektedir. Onlar İbn Arabî'ye bazı şiirler okurlar.

İbn Arabî bu tavaf hadisesiyle ilgili başka bilgiler de aktarır. Buna göre; Kâ'be'yi tavaf esnasında tanımadığı bir adam gelerek kendisine, ismiyle hitap eder ve onun atalarından biri olduğunu söyler. Bunun üzerine İbn Arabî, adama ne zaman vefat ettiğini sorar. Adam, kırk bin yıl önce, diye cevaplar. Bunun üzerine İbn Arabî, Âdem'in (s.a) bile ömrünün bu kadar eskiye dayanmadığını söyler. Adam bu defa İbn Arabî'ye, hangi Âdem'den sorduğunu, yakın olandan mı, yoksa diğerlerinden mi? diye sorar. Adamın cevabı üzerine İbn Arabî'nin hatırına bir hadis gelir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إن الله خلق مئة الف آدم

“Allah yüz bin âdem yaratmıştır.”⁵⁷

İbn Arabî, aynı hadiseye üç yüz altmış yedinci babda da temas eder. Ancak burada yukarıda zikredilen rivâyete temas edilmez.⁵⁸

Aynı konuya temas eden İmâm-ı Rabbânî'nin izahına göre Hz. Âdem'den (s.a) önceki alemler, misal aleminde olup, şehadet aleminde değillerdi. Şayet yüzbin Âdem yaratılmışsa bu, Âdem'in cüzlerinden, maddelerinden ve vücudunun mukaddimelerinden başkası değildir. İbn Arabî'nin, üzerinden kırkbin sene geçmiş olarak bulduğu kimse, misal aleminde dedesinin letaiflerinden biri idi. Şehadet aleminde onun vücudu vardı ve Beytullah'ı tavaf ediyordu; fakat o esnada misal aleminde idi. Çünkü Kâbe'nin misal aleminde bir sûreti vardır. İbn Arabî'ye “ben senin dedelerindenim” diyen misalî beden, insanlığın atası Âdem'in (s.a) yaratılmasından önceki Âdem'lerden biridir.⁵⁹

Burada gerek İbn Arabî'nin gerekse İmâm Rabbânî'nin ölen kişilerin ruhlarıyla konuşabilmeyi ve onlarla iletişim kurmayı mümkün gördüklerinin bir kanıtı olarak da düşünülebilir.

Bursevî sözkonusu rivâyetle ilgili olarak; rivâyete ehl-i hadisin sıhhat nazarıyla bakmadıklarını; fakat hadisin keşfen sahih olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Bursevî, kibâr-ı evliyadan biri diyerek İbn Arabî'nin tavafta yaşamış olduğu hadiseyi aktarmış; fakat İbn Arabî'nin rüya yoluyla yaşadığını belirttiği hâdiseyi aktardıktan sonra, mezkur rivâyetin keşfen sahih olduğunu bildirmiştir. Ne varki, bu tashihin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Tavaf hadisesini aktardıktan hemen sonra bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu söylemesi, İbn Arabî'yi hatıra getiriyorsa da bu açıkça ifade edilmemiştir.⁶¹

⁵⁷ *Fütûhât*, I, 549 (390. bab).

⁵⁸ *Fütûhât*, III, 348 (367. bab), krş. *Fütûhât*, I, 549 (390. bab).

⁵⁹ İmâm Rabbânî, *el-Mektûbât*, II, 99-100; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 322.

⁶⁰ Bu perspektif farklılığı muhaddislerle mutasavvıfların kriterlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sebep olduğu problemler bir başka makale konusudur.

⁶¹ Bkz. Bursevî, *Erba'ın*, s. 193-194. Ancak Avcı, önce Bursevî'nin bu hadisi İbn Arabî'ye nisbet ettiğini

→

Kaynaklarda İbn Arabî'nin naklettiği lafızlarla geçen bir hadis tesbit edilememiştir.⁶²

(3) Mukaddes Münezzeh Kul

Fütûhât'ta İbn Arabî'nin Hz. Peygamber'den rüyada aldığını belirttiği bir rivâyet:

فقال العبد بعد ما أنشد وحمد وأثنى وبسمل حقيقة الحمد هي العبد المقدس المنزه لله

“Kul, güzel bir şekilde Allah'tan isteyip, Allah'a hamdedip ve O'nu övdükten ve besmele çektikten sonra Allah'ın mukaddes, münezzeh kulu olur.”⁶³ şeklindedir.

Rüya yoluyla nakledilen bu bilgi hadis olmayıp mevcut lafızlarla hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

(4) Rü'yetullah

İbn Arabî'nin Allah'ı (c.c) görmekle ilgili naklettiği bir rivâyet şu şekildedir:

إن أحلكم لا يرى ربه حتى يموت

“Şüphesiz ki sizden birisi ölmedikçe rabbini göremez.”⁶⁴

Hadis kaynaklarında bu lafızlarla bir hadis tesbit edemedik. Rü'yetullah'la ilgili kaynaklarda zikredilen hadisler, kıyamette Allah'ı görmekle ilgilidir.⁶⁵

b. İbâdetle İlgili Hadisler

(1) Namazda Ellerin Kaldırılması

İbn Arabî, namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili bir rüyasını şöyle anlatmaktadır:⁶⁶

فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في رؤيا مبشرة فأمرني أن أرفع يدي في الصلوة عند تكبيرة الاحرام وعند

الركوع وعند الرفع من الركوع

“Müjdeli bir rüyada Hz. Peygamber'i gördüm. Resûlullah (s.a) bana namazda iftitah tekbiri alırken, rükû'a giderken ve rükûdan kalkarken (secdeye gitmeden önce) ellerimi kaldırmamı emretti.”⁶⁷

Hadis kaynaklarında namazda iftitah tekbiri haricinde ellerin kaldırılmasıyla ilgili çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Namazda ellerin kaldırılması hususunda

→

söylemiş (Bkz. Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, s. 259.), daha sonra bu konuda kesin bir ifade kullanmaktan kaçınmıştır. Ayrıca o, İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetin, Bursevî tarafından keşfen tashih edildiğine dikkat çekmiştir. Yani, İbn Arabî'de rüya yoluyla nakledilen rivâyet Bursevî'de keşfe dönüşmüştür. Krş. Avcı, *age.*, s. 119.

⁶² Ancak Avcı bu rivâyetle ilgili olarak oniki imamından biri olan Muhammed Bâkır'dan böyle bir görüş aktardığını (Bkz. Reşid Rıza, Menâr, Mısır, 1354, IV, 325) nakletmektedir. Bkz. Avcı, *age.*, s. 259.

⁶³ *Fütûhât*, I, 111.

⁶⁴ *Fütûhât*, III, 349; *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, IV, 332.

⁶⁵ Krş. Ebû Dâvud, Sünne 19.

⁶⁶ *Fütûhât*, I, 437 (69. bab), III, 70 (318. bab).

⁶⁷ Namazda iftitah tekbiri esnasında rükû'a giderken ve rükû'dan kalkarken ellerin kaldırıldığını ifade eden hadislerin çeşitli rivâyetleri için bkz. Buhârî, Ezan 85; Müslim, Salât, 22; Ebû Dâvud, Salât 114, 115; Tirmizî, Salât 76; Nesâî, İftitah, 1, 2, 3; İbni Mace, İkâme 15; Ahmed, II, 18, 45, 46, 47, IV, 316, 317 318; İbn Hibban, *Sahîh*, V, 172 (1861), 177 (1864); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 416 (5564).

H. Ömer, Abdullâh b. Ömer⁶⁸, Mâlik b. el-Huveyrîs⁶⁹, Salim b. Abdullah⁷⁰, İbn Mes'ûd⁷¹, Berâ b. Âzib⁷² Ebû Humejd es-Sâidî, Vâil b. Hucr, Muâz ve Enes (r.a) gibi sahâbeden nakledilen pek çok rivâyet bulunmaktadır.⁷³

(2) Beytullah'ta İbadet

İbn Arabî eserinde Beytullah'ta tavaf ve namazla ilgili olan ve mübeşşirât olarak adlandırdığı bir rüyasından bahsetmektedir. Bu rüyasını çeşitli münasebetlerle tekrarlamakta ve rüyasını destekleyen bir delil olarak da Nesâî'nin tahrîc ettiği bir hadisi göstermektedir.⁷⁴ İbn Arabî bu rüyasını şu ifadelerle nakletmektedir.

"Mekke'de bulunduğum bir sırada Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Resûlullah (s.a) Ka'be'yi göstererek: Ey Ka'be halkı/Ka'benin sakinleri! Bu Beytte/Ka'be'de, gece veya gündüz hangi vakit olursa olsun hiç kimsenin tavaf yapmasına ve namaz kılmasına engel olmayın. Şüphesiz ki Allah (c.c) burada namaz kılan kişi için onun namazından kıyamete kadar istiğfar eden bir melek yaratır. Bu haberi doğrulayan Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadistir:

'Ey Abd-i Menâf Oğulları! Şu Beyitte gece veya gündüz dilediği vakit namaz kılanlara veya tavaf edenlere mâni olmayın. Nesâî bu hadisi *Sünen*'inde tahrîc etmiştir. Allah (c.c) her şeyin en doğrusunu bilendir."⁷⁵

İbn Arabî, tavafın cevazına dair olan faslında rüyasını tekrarlamakta ve bu konudaki görüşünün değişmesinde rüyanın etkisini açıkça ifade etmektedir. Kanaatinin değişmesine neden olan rüyayı aktarırken bir husus dikkatimizi çekmiştir. Bu da, hadislerin manen rivâyetine karşı olduğunu bildiğimiz İbn Arabî'nin iki rivâyeti arasında lafız farklılıklarının bulunmasıdır. Buradaki aktarımda Allah Rasûlü'nün (s.a) hali daha ayrıntılı olarak verilmekte ve lafızlardaki farklılık göz-

⁶⁸ "Allah Resûlü (s.a) namaza durduğu zaman, ellerini omuzları hizasına kadar kaldırır sonra tekbir alırdı. Rûku'a gittiği ve rûkûdan kalktığı zaman da böyle yapardı. Fakat secdeden kalktığında ellerini kaldırmazdı." Hadis için bkz. Buhârî, Ezan 85; Müslim, Salât, 22; Nesâî, İftitah, 1 (874), 2 (875), 3 (876); İbni Mace, İkâme 15 (858); İbn Hibbân, V, 172 (1861); İbn Ömer'den nakledilen diğer rivâyetler için bkz. Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 69.

⁶⁹ "Hz. Peygamber(s.a) namaz kıldığında tekbir alıp ellerini kaldırırdı. Rukû'a giderken ve rûkûdan kalktığında ellerini kaldırırdı." Hadis için Bkz. Buhârî, Ezan 84; Müslim, Salat, 24; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 176 (1863).

⁷⁰ "Allah Resûlünü (a.s) namazda iftitah tekbiri alırken, rûkû'dan önce ve rûkû'dan sonra ellerini omuzlarına kadar kaldırırken gördüm. Secdeler arasında ellerini kaldırmıyordu." Hadis için bkz. Buhârî, Ezan 83; Müslim, Salât, 21; Ahmed, II, 47; İbn Hibban, *Sahîh*, V, 177 (1864); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 416 (5564).

⁷¹ Ebû Dâvud, Salât 119; Tirmizî, Salât 76; Nesâî, İftitah, 87.

⁷² Ebû Dâvud, Salât 119; Tirmizî, Salât 76.

⁷³ Hâkim, raf'u'l-yedeynle ilgili hadisler hakkında 'Hz. Peygamberden rivâyet edilen ve hakkında dört halifenin, aşere-i mübeşşerenin ve geniş topraklara dağılmış sahâbenin ileri gelenlerinin ittifak ettiği bundan başka hiç bir sünnet bilmiyorum' ifadesini kullanırken, Beyhakî elleri kaldırmayı rivâyet eden otuz yakın sahâbenin isimlerini zikretmektedir. Bkz. Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 30 (dipnot). İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* adlı eserinde takriben otuz kişinin bu hadisleri rivâyet ettiğini ve Hz. Peygamber'den bunun hilafına bir şey sâbit olmadığını ifade etmektedir. Rasûl-i Ekrem'in (s.a) ahirete intikaline kadar da bu uygulamayı sürdürdüğünü belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, I, 209. el-İrakî de bu konudaki hadislerin, aralarında Cennetle müjdelenen sahâbilerin de bulunduğu yaklaşık 50 kişilik bir topluluktan rivâyet edildiğini söylemektedir. Bkz. Buhârî, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, s. 30 (dipnot).

⁷⁴ İbn Arabî'nin, durum ne olursa olsun, kendisini hadis kaynaklarıyla kayıtlandırdığı ortadadır.

⁷⁵ *Fütühât*, I, 599 (70. bab).

den kaçmamaktadır. Nitekim İbn Arabî'nin kendisi de bu durumun farkında olup kusuru kendisine izafe etmektedir. Kendi ifadesini aynen aktaracak olursak:

الشك إنّي رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في النوم وقد استقبل الكعبة وهو يقول يا مالكي أو قال يا ساكني
مني

şeklindedir. Metinde de görüldüğü gibi İbn Arabî, 'Ka'be'nin sakinleri' anlamındaki ifade için önce *يا مالكي* lafzını; daha sonra 'veyâhut' diyerek *يا ساكني* kelimesini kullanmış, buradaki tereddüdün de kendisinden kaynaklandığını belirtmiştir. Hadis kitaplarında görmeye alışık olduğumuz bu türden ifadelerin rüya yoluyla alındığı ifade edilen rivâyetler için de kullanılması oldukça dikkat çekicidir.⁷⁶

İbn Arabî, sözlerinin devamında bu rüyanın görülme nedenine de açıklık getirmektedir. Bahsi geçen rüyadan önce sabah ve ikindi namazından sonra yapılan tavafın hükmü hususunda tevakkuf ettiğini, müşkilin ancak bu rüyadan sonra çözüldüğünü ve rahatladığını ifade etmektedir. Eserindeki metninden iktibas yaparsak;

وكنّت قبل هذه الرؤيا عندي في ذلك وقفة فإنّ حديث النسائيّ الذي يشبهه حديثنا رأيتهم قد توقفوا في الأخذ به فلما رأيت هذه المبشرة إرتفع عني الإشكال وثبت به عندي حديث النسائيّ وحديث أبي ذر الغفاريّ والحمد لله

"Bu rüyayı görmezden önce bu konuda tevakkuf etmekteydim. Bizim rüyada gördüğümüz hadise benzeyen Nesâî hadisiyle amel hususunda tevakkuf bulunmaktaydı. Bu müjdeli rüyayı görünce -Allah'a hamdolsun- müşkil benim için çözülmüş oldu, Nesâî ve Ebû Zer Hadîsi benim için sabit oldu."⁷⁷

Burada da açıkça görüldüğü gibi İbn Arabî içinden çıkamadığı hususlarda, daha ziyade sûfilerin kullandığı birtakım yöntemleri kullanmaktadır. Ahkamla ilgili olan buradaki ihtilafı kendi içinde çözememiş ve kararsız kalmıştır. Kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre bu müşkil durum sadece kendisi için geçerli değildir. Nesâî'nin naklettiği hadisle amel hususunda genel olarak bir sıkıntı bulunmaktadır. Teknik adıyla 'tevakkuf' denilen bu durum hadisle ameli engellemektedir. Ancak İbn Arabî "mübeşşirat" olarak adlandırdığı rüyasıyla problemini çözmüştür.

İbn Arabî'nin Nesâî'nin tahric ettiği hadis⁷⁸ pek çok kaynak tarafından da rivâyet edilmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Ayrıca yukarıda aktardığımız metinde namaz için *يصلّي* şeklinde muzârî fiil kullanılırken, burada *صل* şeklinde mâzî fiil kullanılmıştır. Bkz. *Fütûhât*, I, 599 (70. bab).

⁷⁷ *Fütûhât*, I, 706.

⁷⁸ Nesâî, *Mevâkîf* 41, *Menâsik* 137; a.mlf. *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 487 (1561), II, 407 (3946).

⁷⁹ Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sabah ve ikindi namazından sonra Mekke'de namaz kılınması hususunda ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir. Her iki tarafın hadisten delileri bulunduğunu ifade etmiştir. Tirmizî, *Hacc* 42. Aynı hadis için Elbânî de "sahih" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bkz. Tirmizî, *Hacc* 42, Tirmizî'nin temas ettiği ihtilaf İbn Arabî'nin bahsettiği müşkilâtla aynı olmalıdır. Nitekim yukarıda da izah edildiği gibi İbn Arabî, ulemâ arasındaki bu ihtilafı rüya yoluyla çözmüştür. Rüyanın sabah ve ikindi namazından sonraki tavaf ve namazı tecvîz etmesi nedeniyle kendisi de bu grupta yer almıştır. Bkz. *Fütûhât*, I, 706. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 53, Elbânî, hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 53; Ahmed, IV, 80, Şu'ayb el-Arnaut, isnadın Müslim'in şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed, IV, 80, dipnot. 81, 82,

→

(3) Tek Lafızla Boşama

İbn Arabî, tarihini de kaydederek anlattığı bir rüyada, Hz. Peygamber'e bir tek lafızla boşamanın (üç talakla boşadım demenin), üç talak yerine geçip geçmeyeceğini sorar. Hz. Peygamber de bunun üç talak sayılacağını

وسألت رسول الله صلى الله عليه وسلم في تلك الرؤيا عن المطلقة بالثلاث في لفظ واحد وهو أن يقول لها أنت طالق ثلاثاً فقال لي صلى الله عليه وسلم هي ثلاثاً

söyler ve “*eğer kadını bir daha boşarsa, bundan sonra başka bir kocaya varıncaya kadar ona helal olmaz*”⁸⁰ âyetini okur. İbn Arabî, daha sonra ilim ehlinde bazılarının bu tür talakı tek talak saydıklarını söyler. Hz. Peygamber de bunun üzerine, onların kendilerine ulaşan rivâyetlere göre hüküm verdiklerini ve isabet ettiklerini bildirir. Bunun üzerine İbn Arabî, her müctehidin hükmünün geçerli olduğunu, her müctehidin doğruya isabet ettiğini anlar. İbn Arabî, gördüğü rüyadan sonra bu konudaki kanaati netleştir.⁸¹

(4) Kar' Kelimesi

Fütûhât'ta rüya yoluyla nakledilen bir başka rivâyete göre İbn Arabî, hakkında ihtilaf bulunan “kar” kelimesini rüyasında Rasûl-i Ekrem'e sormuş; bu konudaki ihtilaftan rüya yoluyla kurtulmayı denemiştir.

İbn Arabî, âyette geçen “kar” kelimesinin arapçada birbirine zıt iki anlama gelen (ezdat) kelimelerden olduğunu, bazan “temizlik” bazan da “hayız” anlamında kullanıldığını belirttikten sonra, doğrusunun hangisi olduğunu Hz. Peygamber'e sorduğunu ifade eder. Resûlullah (s.a), İbn Arabî'nin sorusunu doğrudan cevaplamaz. Hz. Peygamber şu cevabı verir:

إذا فرغ قرؤها فافرغوا عليها الماء وكلوا مما رزقكم الله

→

83, 84; İbn Hibban, *Sahih*, IV, 420 (1552), 421 (1554); İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 263 (1280), A'zamî, isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 263 (1280), dipnot. IV, 225 (2747); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 617 (1643), Hâkim, hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu fakat Şeyhân'ın bu hadisi tahric etmediklerini ifade etmiştir. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 617 (1643), dipnot; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 461 (4206), V, 92 (9112); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 322 (7396), *Müsned*'in tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed, hadisin isnadının Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 322 (7396); Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 55 (55); amlf. *el-Mu'cemü'l-ıvsat*, V, 364 (5566); amlf. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 134 (1567), 142 (1600), XI, 159 (11359); Humeydî, *el-Müsned*, I, 255 (561).

⁸⁰ Bakara, 2/230.

⁸¹ *Fütûhât*, IV, 552 (560. bab). Ancak hadis kaynaklarında İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyeti tesbit edemedik. Nitekim bu konuda açık bir nass olmamasından dolayı mezhepler arasında görüş birliği bulunmamaktadır.

“Kar’ı bittiğinde üzerine su dökün ve Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden yiyn.” şeklinde ona kinayeli olarak cevap verir. Bu cevabını üç defa tekrar eder. İbn Arabî, rüyadan uyandıığında “kar”ın “hayız” anlamında olduğunu anlar.⁸²

(5) Mescidde Cenâze Namazı

İbn Arabî, ‘nübüvvet makamı ve sırları’ bahsinde uzunca bir rüyasından bahseder. İbn Arabî’nin rüyasında aldığı bilgilere göre;

Resûlullah (s.a) cenazenin mescide getirilmesini ve cenaze namazının mescidde kılınmasını yasaklar. Ayrıca erkek cenâzenin kefen haricinde bir elbise ile örtülmesini mekruh görür, ölünün üzerindeki bu fazlalığın çıkarılmasını, kefeniyle kalmasını ve kesinlikle tabuta konulmamasını emreder. İlâve olarak İbn Arabî’ye, soğuk havalarda cünüblükten kurtulmak için su ısıtmasını ve cenâbet hâlinde sabahlamamasını emreder. İbn Arabî, bu rüyasını da müjdeli rüyalar (mübeşşirât) dan sayar.⁸³ İbn Arabî, rüya yoluyla naklettiği bu rivâyetin devamında Resûlullah’la (s.a) rüyada görüştüğü gece, ayrıca Ahmed b. Hanbel’i de gördüğünü aktarmaktadır.⁸⁴

Hz. Peygamber’in cenaze namazını mescidde kıldığına dair çeşitli rivâyetler vardır.⁸⁵ Ancak rüyanın diğer kısmı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir hadis bulunmamıştır.

6) Büteyrâ Hadisi

İbn Arabî, Büteyrâ’yı “vitr” kelimesiyle ilgili olarak da izah etmiş ve kişinin bir rekat kıldığında bunun “büteyrâ” olacağını belirtmiştir. Aynı şekilde iki rekat kılmadan bir rekat kılmaya da “Büteyrâ” denileceğini ifade etmiştir.⁸⁶

Büteyrâ kelimesinin, vitir namazının tek rekat olarak kılınması haricinde “eksik, güdük” anlamının olduğu da belirtilmiştir. Nitekim Beyhakî’nin (458/1066) İbn Ömer’e dayandırdığı bir haberde gündüzün vitrinin “akşam namazı” olduğu, gecenin vitrinin ise “bir rekat” olduğu bildirilir. Aynı rivâyete göre İbn Ömer, Büteyrâ’yı kişinin iki rekatlı bir namazın birincin rekatında rükû, secde ve kıyamın

⁸² İbn Arabî’nin aktardığı şekilde kaynaklarda bir hadis tesbit edemedik. Nitekim bu konudaki ihtilafı giderecek doğrudan bir hadis olmadığı için, mezhepler farklı düşünmektedirler. Ancak Hanefflere göre de “kar” hayız anlamındadır. Bkz. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (483/1090), *el-Mesut*, III, 153, I-III, Çağrı yayımları, İstanbul, 1982/1403-1983/1403.

⁸³ *Fütûhât*, I, 537, II, 253. İbn Arabî’nin aktardığı rüyadaki diğer meseleler gusul için su ıstılması meselesidir. Seyit Avcı, bu rüya ile ilgili dört mesele bulunduğunu söylemiş ancak iki meseleden bahsetmiştir. Bu meselelerle ilgili açıklama için bkz. Avcı, *İbn Arabî’nin Hadis Anlayışı*, s. 125-127.

⁸⁴ İbn Arabî’nin aktardığına göre, o, Hz. Peygamber’in rüyada söylediklerini Ahmed b. Hanbel’e haber verince, o da, Buhârî’nin de bu şekilde naklettiğini, çünkü Resûlullah’ın (s.a) ona da bu şekilde rüya yoluyla emrettiğini söylemiştir. Ayrıca, Buhârî’nin râvisi olan Firebrî de rüyasında, Buhârî’den bu şekilde yapmasını kendisine emrettiğini, görmüştür. İbn Arabî, rüyasının sonunda Firebrî’nin görüşü ile kendi görüşünün aynı olduğunu dile getirmiştir. Hadis rivâyetinin rüya yoluyla intikalini anlatan bu ilginç hadisenin ayrıntısı için bkz. *Fütûhât*, I, 253.

⁸⁵ Bkz. Müslim, Cenâiz 99, 100, 101; Ahmed, VI, 79. Görgü tanıklarının verdiği bilgiye göre, bugün bile İbn Arabî’nin türbesinin bulunduğu ve adına izafe edilen mescitte (Dımaşk) cenaze namazları mescit içinde eda edilmektedir.

⁸⁶ İbn Arabî, vitir namazı ve büteyrâ ile ilgili çeşitli bilgilerde aktarmaktadır. Bkz. *Fütûhât*, IV, 276 (558. bab).

hakkını vererek namaz kıldıktan sonra ikinci rekatta böyle yapmayarak namazın hakkını vermemesi, eksik yapması olduğunu bildirmiştir.⁸⁷

İbn Arabî, yüz otuz birinci babda anlattığı rüyasının sonucunda, vitir namazının tek rekat kılınmasını yasaklayan Buteyrâ hadisi ile ilgili müşkili çözülmüştür. İbn Arabî, hadiseyi şöyle hikâye eder:

“Hz. Peygamber’i rüyada görmüş olmaktan dolayı son derece sevinç ve huzûr içindeyim. Bu rüyadan (uyandıktan) sonra, senedi hakkında tenkitler bulunan (vitir namazını tek rekat olarak kılmayı yasaklayan) Buteyrâ hadisinin sahih olduğunu anladım. Ben Hz. Peygamberden daha güzel bir muallim görmedim.”⁸⁸

İbn Arabî, tamamı uzunca olan bu rüyanın sonunda söylediği “*Ben Hz. Peygamberden daha güzel bir muallim görmedim*” ifadesi dikkat çekicidir.⁸⁹ Burada dikkate değer bir husus da; İbn Arabî’nin, hayatlarını Hz. Peygamberle paylaşan sahâbenin kullandığı tabiri kullanmasıdır. Sadece bu cümleyi okuyan bir kişi, İbn Arabî’nin sahabîlik iddiasında bulunduğunu düşünebilir. Her ne kadar İbn Arabî’ye göre keşf ve müşâhede âleminde belli özellikleri taşıyan kişi bir yönüyle sahâbe gibi olur ise de⁹⁰ İbn Arabî’nin buradaki kasdı o değildir. İbn Arabî’nin bu ifadelerdeki maksadı, Hz. Peygamber’in rüya âleminde (bile) muhatabını kırmadan seven bir şekilde yaptığı öğretim metoduna vurgu yapmaktır. Daha çok sûfilerin önem verdiği bir yol olan rüya sayesinde İbn Arabî sorularını Resûlullah’a sormuş ve O’nun bu müşfik tavrından çok etkilenmiştir. Buradan ayrıca, İbn Arabî’nin hayatında rüyanın önemine dair kanıtlar çıkarmak da mümkündür. Çünkü o, rüya yoluyla aldığı bilgileri olduğu gibi kabul etmiş, Hz. Peygamberle yaşadığı olaylara da sanki O’nun döneminde yaşanmış gibi değer atfetmiştir.

Öte yandan İbn Arabî, hadisin senediyle ilgili tenkitler bulunduğunu belirtmektedir. Bu tenkit, râvilerden Osman b. Muhammed b. Rabî’a ve Muhammed b. Ka’b hakkında olmalıdır. Buteyrâ hadisini Ebû Sâ’îd el-Hudrî’den rivâyet eden Osman b. Muhammed, vehminin çok olduğundan dolayı tenkit edilmiştir. Nevevî (676/1277) *Hulâsâ* adlı eserinde, Buteyrâ’yı nehyeden Muhammed b. Ka’b hadisinin mürsel ve zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹¹

(7) Sayıların Çoğulları

İbn Arabî, *Fütûhât*’ın yüz otuz birinci babında bir rüyasını nakleder. Uzunca olan bu rüyasında, Hz. Peygamber’e pek çok soru sorduğunu, fakat uyandığında bunların çoğunluğunu unuttuğunu dile getirir. Görmüş olduğu bu rüyadan hatırlanmayanları ise *Fütûhât*’a kaydeder.⁹² İbn Arabî’nin bu rüyadan aktardığı malumat-

⁸⁷ Bkz. Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 330 (877).

⁸⁸ *Fütûhât*, II, 215 (131. bab).

⁸⁹ Bkz. *Fütûhât*, II, 215 (131. bab).

⁹⁰ Bkz. *Fütûhât*, III, 50.

⁹¹ Aclûnî, Buteyrâ’nın nasıl anlaşıldığı ile ilgili başka bilgiler de aktarmaktadır. Bkz. *Aclûnî, Keşfu’l-hafâ*, I, 330 (877). Vitir namazının tek kılınmasıyla ilgili rivâyetler ise kaynaklarda yer almaktadır. Elbânî de hadisin zayıf olduğu kanaatindedir. Bkz. İbn Mâce, *İkâme* 116.

⁹² Bu rüyayı bir bütün halinde görmek için bkz. *Fütûhât*, II, 215 (131. bab).

tan ilki sayılarla ilgilidir. Rüyasında Rasûl-i Ekrem'den sayıların tek ve çift olarak bulunduğunu

“إن العدد شفع ووتر”

“İkinin” çift sayıların, “üçün” ise tek sayıların en azı olduğunu öğrenir.⁹³

(8) Cuma Günü

İbn Arabî, Arafat'ta Cuma Namazı'nın kılınmasıyla ilgili bahiste gördüğü bir rüyadan bahsetmektedir. İbn Arabî, yaşadığı olayı şöyle hikaye eder:

“Cuma ile ilgili bu bölümü yazarken bir vâkı'a zuhur etti. Vâkı'amda -rüya gören insanın gördüğü gibi- bir melek gördüm. Melek bana, üzerinde toz bulunmayan, derin, başı sonu görünmeyen, birbirine yapışık bir toprak parçası verdi. Bu toprak parçasını elime aldığım zaman üzerinde bazı âyetler yazılı olduğunu gördüm. Bu âyetler; Bakara Sûresinin 'Her nerede olursanız, yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin ki, insanların aleyhinizde delili olmasın'⁹⁴ âyetinden'...Bana şükredin ve nankörlerden olmayın'⁹⁵ âyetine kadardır. Ben bu durumu hayretle karşılıyor, ne bu âyetleri ne de bu elimdeki toprak parçasını inkar edecek (kabul edemeyecek) gücü kendimde buluyordum. O sırada bana şöyle seslenildi: 'İşte, Kur'ân bu şekilde indirildi' veya⁹⁶ 'Muhammed'e bu şekilde nâzil oldu'. Bu esnada Resûlullah'ı (s.a) (karşımda) görüyordum. Bana, şöyle buyurdu:

'İşte Kur'ân bana bu şekilde indirildi. Onu hissederek (zevkle) al. Durum bundan ibaretken, yaşadığın bu durumu inkar etmeye güç yetirebilir misin?' Hayır, dedim.⁹⁷

İbn Arabî, rüyasını Cebrâîl'in (s.a) Peygamberimize cumayı içinde bir iz bulunan parlak bir ayna şeklinde getirdiği hadiseyle irtibatlandırır. Yaşadığı olayın Cibrîl'in Resûlullah'a (s.a) getirdiği cumaya uygun bir keşf olduğunu belirtir. İbn Arabî, Cebrâîl'in cumayı parlak bir ayna suretinde getirmesi hadisini şu şekilde aktarır:

“...‘Ey Allah'ın (c.c) Elçisi! Bu cumadır, aynadaki iz de cumadaki (icabet) saattir.’ Bu hadis meşhurdur.”⁹⁸

İbn Arabî, bu rüyayı hayretle karşılamakta ve Cenâb-ı Hakk'ın işlerinin ve tecellîlerinin büyüklüğüne hayran kalmaktadır. Ayrıca o bu rüyayı, kendisiyle Allah (c.c) arasındaki irtibata delil olması yönünden önemli bulmaktadır.⁹⁹

⁹³ *Fütûhât*, II, 215 (131. bab). İbn Arabî'nin rüya yoluyla aldığı bu bilgi, hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.

⁹⁴ Bakara, 2/150.

⁹⁵ Bakara, 2/152.

⁹⁶ Dikkat edilirse İbn Arabî, burada “,” “veyahut” şeklinde tereddüdünü ifade etmiştir. Ancak buradaki tereddüdün kendisinden kaynaklandığını açıkça belirtmemiştir. Rivâyetlerdeki lafızlara gösterilen ihtimam İbn Arabî'nin lafzî rivâyete verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

⁹⁷ *Fütûhât*, I, 714.

⁹⁸ *Fütûhât*, I, 714.

⁹⁹ İbn Arabî'nin meşhur olduğunu belirttiği hadis, kaynaklarda çeşitli lafızlarla yer almaktadır. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 477 (5517); Taberânî, *Evsat*, VII, 15, a.mlf, *el-Ehâdisü't-tivâl*, s. 264 (35); Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 30 (4089), 228 (4228).

(9) Meclis Duası

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği bir rivâyette Hz. Peygamber huzûrunda okunan Buhârî'nin *Sahîh*'inden sonra aşağıdaki duayı okumuştur:

“Allahım! bize hayırlı olan şeyi işittir ve bize hayrı göster. Bizi âfiyetle rızıklandırıp onu bize devamlı kıl. Kalbimizi takvâ üzere birleştirip, sevdiğin ve hoşnut olduğun şeylere muvaffak eyle. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bundan dolayı bizi muâheze etme. Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyleri de bize yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim Mevlâmızsın, Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!”¹⁰⁰

İbn Arabî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiğini belirttiği söz konusu lafızlardan oluşan bir rivâyete hadis kaynaklarında rastlayamadık. Ancak duanın son kısımları âyetlerden iktibas edilmiştir.¹⁰¹

c. Tasavvufî Muhtevaya Sâhip Olan Hadisler

(1) Hz. Peygamberin Kerpice Benzetilmesi

Tasavvuf tarihinin tartışmalı konularından olan biri olan hatm-i velayet konusu, İbn Arabî'nin gördüğü ve Hz. Peygamberle (s.a) kıyas yaparak sonuca ulaştığı bir rüyası ile ilgilidir.

Fütûhât'ın Cennet menzillerini konu edinen altmış beşinci babında rüyanın bilgi kaynağı olarak kullanılmasıyla ilgili örnekler verilir. Aynı babta İbn Arabî, kendisinin gördüğü bir rüyadan da bahseder.

Bu rüyayı Allah'tan bir müjde (mübeşşirat) olarak algıladığını ve bu rüyanın Hz. Peygamber'in anlattığı hadise uygun düştüğünü anlatır. Bahsedilen hadis şöyledir:

مثلي في الانبياء كمثل رجل بنى حائطاً فأكمه إلا لبنة واحدة فكنت أنا تلك اللبنة فلا رسول بعدى ولا نبي

“Benim peygamberler içindeki benzerim, bir duvar (ev) inşâ edip onu tamamlayan, ancak bir kerpiç yeri boş bırakan adam gibidir; işte o kerpiç benim. Benden sonra ne rasûl ne de nebî vardır.”¹⁰²

İbn Arabî, bu rüyayı şöyle yorumlar:

“Rasûl-i Ekrem (s.a) Peygamberliği duvara, Peygamberleri de bu duvarı ayakta tutan kerpiçlere benzetmiştir. Bu benzetme son derece güzeldir. Zîra bu teşbihte kendisine işaret edilen duvarın tamamlanması ancak kerpiçlerle olur. Böylece Resûlullah (s.a) Peygamberlerin hâtemi (sonuncusu) olmuştur.”

İbn Arabî, konunun devamında kendisinin gördüğü rüyayı ayrıntılarıyla nakleder. Bu rüya, önemine binaen aktarılacaktır. Çünkü O, bu rüyayla hâtem-i ev-

¹⁰⁰ *Fütûhât*, IV, 552 (560. bab).

¹⁰¹ Âyet için bkz. Bakara, 2/286.

¹⁰² Buhârî ve Müslim'deki rivâyetlerin lafızları farklı olmakla beraber muhteva İbn Arabî'nin naklettiği hadisle aynıdır. Krş. için bkz. Buhârî, Menakıb 18, Müslim, Fedâil 20-23.

liya'nın¹⁰³ kendisi olduğuna işaret etmiştir. Bundan sonra İbn Arabî'nin hâtemi evliya olduğu hususu bu rüyayla temellendirilecektir.¹⁰⁴

İbn Arabî, rüyasını şu ifadelerle anlatır.

"599 yılında Mekke'de bulunuyordum. Uyuyan bir kişinin gördüğü gibi Kabe'nin gümüş ve altın kerpiçlerle inşâ edildiğini ve binanın tamamlanıp eksik bir şeyin kalmadığını gördüm. Kabe'yi ve onun güzelliğini seyrediyordum. Aniden Rûkn-i Yemânî ile Rûkn-i Şâmî, -Rûkn-i Şâmî daha yakındı- tarafına yöneldim. Duvarın iki sırasında eksik kalan biri gümüş, diğeri altın iki kerpiç yeri gördüm. Üstteki sırada altın kerpiç, onun devamındaki sırada gümüş kerpiç eksik bulunuyordu. Bu iki kerpiç yerine kendimin uygun düşeceğini gördüm. Ben bu iki kerpicing bizzat kendisiyim. Böylece duvar tamamlanmış oldu ve Kâbe'de eksik bir yer kalmadı. Ben durup Kâbe'yi izliyor ve durduğumu da biliyordum. Bu iki kerpicing kendim olduğunu bilip, bunda şüphe de etmiyordum. Onlar, bizatihi benim. Uyandım ve Allah'a Teâlâ'ya (c.c) şükrettim. Tevil ederek şöyle dedim:

Kendi sınıfım içinde bana tâbi olunması, peygamberler (s.a) içinde Resûlullah'ın (s.a) durumu gibidir. Allah'ın benimle velâyeti sona erdirdiği kimselerden olmayı umarım. Bu Allah'a zor değildir. Hz. Peygamber'in duvar temsili ve kendisini kerpiçe benzettiği hadisi Tuzûr ehlinden bu işin ehli bir âlime anlattım. O da rüyayı benim anladığım şekilde yorumladı. Ben ona rüyayı kimin gördüğünü söylememiştim. Allah'tan (c.c) keremiyle bu işi benim için nihâyete erdirmesini dilerim."¹⁰⁵

Bilindiği kadarıyla hatm-i velâye konusundan ilk bahsedenlerden ve bu konuda ilk eser¹⁰⁶ telif edenlerden biri de Hakîm et-Tirmizî'dir (295/908).¹⁰⁷ İbn Arabî, Hakîm et-Tirmizî'nin sorduğu soruyu *Fütûhât*'ta cevaplamış¹⁰⁸, ayrıca kendisi de

¹⁰³ "Hâtem" Arapça yüzük ve mühür anlamına gelen kelime Abdurrezzak el-Kâşânî'ye göre bütün makamları geçip olgunluğa erişmek demektir. Hâtemü'n-nübüvve, Allah'ın peygamberliği kendisiyle sona erdirdiği kişidir ki bu da Ahzab Sûresinde 7/40 "Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, lâkin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir." âyetinde ifâde edildiği Hz. Muhammed'dir. Bkz. Kâşânî, *İstilâhât*, s. 159. Tasavvuf istilâhında Hakim et-Tirmizî'nin dile getirdiği hatmül'-velâye'nin kim olduğu noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimine göre bu kişi Hz. Ali iken, Abdurrezzak el-Kâşânî'ye göre (Bkz. Kâşânî, *İstilâhât*, s. 159) âhir zamanda gelecek olan Mehdî'dir. Geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 331. İbn Arabî'nin hatmül'-velâye ve hâtmül'-velâye kavramını hangi anlamda ve nasıl kullandığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-sûfi*, s. 377-382.

¹⁰⁴ İbn Arabî, burada hâtmül'-velâye'nin kendisi olduğunu işaret etmekle birlikte *Fütûhât*'ın başka bir yerinde hatmül'-velâye'nin son temsilcisinin kendi zamanında olduğunu ve 595 yılında tanıştığını belirtir, fakat isim vermez (Bkz. *Fütûhât*, II, 49). Burada bir tezat gözükmektedir. Ayrıca, hatm-i velâye konusu sûfiler arasında tartışılacağı konulardan olmuştur. İbn Arabî, hatm-i velâyet-i iki kısma ayırır. İlki Hz. İsa'nın şahsında gerçekleşecek olan velâyet, diğeri ise Hz. Peygamber'den tevarüs eden velâyet. İbn Arabî, Hz. İsa'nın (s.a) 'hatmül-velâye' olmasının yanında biri nebî, diğeri velî olmak üzere iki defa haşredileceğini söylemektedir (Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. III, 175-176). Hatm-i velâyetle ilgili bilgi için bkz. *Fütûhât*, I, 150, II, 49; Karadaş, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 519; Selvi, *Kur'ân ve Tasavvuf Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, s. 188-202.

¹⁰⁵ *Fütûhât*, I, 318-319 (65. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. V, 68-70.

¹⁰⁶ Eser için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*.

¹⁰⁷ Bkz. Ebü'l-Ala Afifi, *Tasavvuf*, s. 343.

¹⁰⁸ *Fütûhât*, II, 49.

bu konuda müstakil bir risâle kaleme almıştır. Eser'in ismi '*Ankâu muğrib fi marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*'dir.¹⁰⁹

Özellikle Ekberî ekole¹¹⁰ mensub mutasavvıflar tarafından hatmi velâye konusu sık sık gündeme getirilecek ve İbn Arabî'nin velâyeti sona erdirdiğine inanılacaktır.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği hadislerden olan bu rivâyet, Buhârî başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiştir. Rivâyetler arasında lafız farklılıkları bulunsa da muhteva değişmemektedir.¹¹¹ Dolayısıyla son noktada hadiseyi doğrudan etkileyecek bir mahiyet arzetmemektedir.

(2) Mesh Meselesi

Fütûhât'ta tasavvufî neşveyi andıran bir rivâyet şu şekildedir:

ينبغي للعبد أن يرى عظمة الله في كل شيء حتى في المسح على الخفين ولباس القفازين

Kulun, Allah'ın büyüklüğünü her şeyde, mestler üzerine mesh etme ve eldiven giymede bile görmesi/hissetmesi gerekir.¹¹²

Burada, İbn Arabî'nin Hz. Peygamber'den rüya yoluyla bilgi almasına bir örnek olmakla birlikte, kaynaklarda böyle bir hadis bulunmamaktadır.

(3) Satranç

İbn Arabî, vasiyetlerin anlatıldığı *Fütûhât*'ın son bölümü olan beş yüz altmışıncı babında tavla oynamanın hükmü ile ilgili bilgiler verdikten sonra satrançtan da bahseder. Bu kısımda tavla oynamanın caiz olmadığını, fakat satranç hususunda ihtilaf bulunduğunu aktarır. Evlâ olanın ihtiyata riâyet ederek ihtilaflı meselelerden sakınılmasını tavsiye eder. Daha sonra satrançla ilgili isnadını da kaydederek, hocalarından birinin görmüş olduğu bir rüyayı nakleder. Bu rüyaya göre Resûl-i Ekrem satrançla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

“الشطرنج حلال”

“Satranç oynamak helaldir.”¹¹³

¹⁰⁹ Bkz. İbn Arabî, *Kitâbu hatmi'l-velâye*. İbn Arabî, eserinin başında telif sebebiyle ilgili bilgiler de vermektedir. Bkz. s. 31-33, *Kitâbu Hatmi'l-evliyâ, Fütûhât*'ta atıf yapılan eserler arasındadır. Bkz. *Fütûhât*, II, 410. İbn Arabî, hatm-i velâye bahsine *Fusûs*'ta da temas etmektedir. Örnekler için bkz. *Fusûs*, s. 62, 63, 64.

¹¹⁰ Bilgi için bkz. Kılıç, M. Erol, “Ekberiyeye”, *DİA*, X, 544-545.

¹¹¹ Buhârî, Menâkıb 18; Müslim, Fedâil 20, 21, 22, 23; Tirmizi, Emsâl 77, Menâkıb 1, Rû'ya 2. Tirmizi'nin rivâyetinde sadece '*Benden sonra nebî yoktur*' kısmı var. Tirmizi bu rivâyetle ilgili olarak Hasen Sahih değerlendirmesi yapmıştır. Bkz. Tirmizi, Rû'ya 2; Dârimî, Rikak 57 (Tirmizi'nin rivâyetiyle muhteva olarak aynı. Ancak Dârimî'nin rivâyetinde '*benden sonra nebî yoktur*' ifadesindeki '*nebî*' yerine '*Ehad*' lafzı bulunmaktadır. Bkz. Dârimî, Rikak 57); Ahmed, II, 256, 312, 398, III, 9, 361, V, 136, 137; İbn Hibban, XIV, 315 (6405), Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının Müslim'in şartlarına göre sahih, ricalininin de Yahyâ b. Eyyûb dışındakilerinin Buhârî ve Müslim'in ricalinden olup sika olduklarını belirtmektedir. Bkz. İbn Hibban, XIV, 315 (6405), XIV, 317 (6407), Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmiştir. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 436 (11432); Beyhakî, *Sünen*, IX, 5 (17497); Ebû Dâvud Tayâlisî, s. 247 (1785); Humeydî, *el-Müsned*, II, 448 (1037); Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, s. 90 (172); Hemmam b. Münebbih, *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih*, s. 28 (2); Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 190 (130); İbn Ebî Şeybe, VI, 323 (31769), VI, 324 (31770).

¹¹² *Fütûhât*, II, 668-669 (293. bab).

¹¹³ *Fütûhât*, IV, 490 (560. bab).

Bu rüyayı ayrıntılı olarak nakleden İbn Arabî, kendi keşf ve rüyasından bahsetmez. Şeyhinin gördüğü rüyaya göre satrancın helâl olmasına rağmen İbn Arabî, satrancın hükmü hakkında ihtiyatı tercih eder ve satrançtan sakınılmasını tavsiye eder.

Bu örnekte de görüldüğü gibi rüyada Hz. Peygamber’i görmek ve O’ndan bilgi alma ile rüya yoluyla hadis rivâyet etme ameliyesi farklı şeylerdir. Bu ikisini birbirine karıştırmamak gerekir. Bu yanlış anlaşılma neticesinde sûfiler hadis uydurmakla itham edilmişlerdir.

Eşref Ali Tânevî, bu hususta şunları söyler: “Sûfilerden bir kısmının kelâmında geçen bazı ifadeler, hadis başlığı ile bulunmaktadır. Bundan dolayı pek çok zâhir ehli sûfileri hadis uydurucusu olarak görmektedirler. Fakat –hâşâ ve kellâ– onların böyle büyük bir günahı işlemeleri imkânsızdır. Bunun îzahı şöyle olabilir: Onlar keşf ve rüyada Peygamber Efendimizden (s.a) birkaç hususu dinlemişler ve bundan dolayı dinledikleri şeyleri Hz. Peygamber Efendimize (s.a) nisbet etmişlerdir. Mesele bundan ibarettir. Zîra, bizzat hadisçiler rüyadaki hadisleri hadis lafzı diye tabir etmişlerdir.”¹¹⁴ Biz de araştırmamızın rüya yoluyla rivâyetler kısmında buna dikkat ettik. Aksi hâlde rivâyet sayısı çok daha fazla olurdu.¹¹⁵

İbn Arabî de bu hususta titiz davranmıştır. Araştırmamızda İbn Arabî’nin bizzat Hz. Peygamber’in hadisi olduğuna açıkça işaret ettiği rivâyetleri esas aldık. Gerçi bu konuda her zaman netlik olmamakla birlikte, hadis olan rivâyetle hadis olmayıp sadece Hz. Peygamber’den bilgi almayı ifade eden rivâyetlerin arasını ayırdık.

(4) Yâsîn Sûresi

Fütûhât’ta nakledilen Yâsîn Sûresi ilgili bir rivâyet ¹¹⁶ İbn Arabî’nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetler arasında zikredilmiştir.¹¹⁷ Ancak bu rivâyet incelendiği zaman İbn Arabî’nin Yâsîn Sûresi’yle ilgili bilgiyi rüya yoluyla aldığını açıkça ifade etmemiştir.¹¹⁸ Dolayısıyla bu rivâyetin İbn Arabî’nin rüya yoluyla naklettiği haberler arasında saymak isabetli görülmeyebilir.

Bu rivâyetlerin dışında rüya yoluyla nakledilen fakat doğrudan hadis rivâyeti olarak değerlendirmedığımız bazı rivâyetler bulunmaktadır.

İbn Arabî’nin rüya yoluyla Hz. Peygamber’den bilgi almasına misal olarak *Ensâr Hadisi* diye bilinen rivâyeti aktarabiliriz. İbn Arabî’nin anlattığına göre Yahya

¹¹⁴ Bkz. Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 319.

¹¹⁵ Örnek olarak bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. IV, 196-200, IV, 423, IV, 424.

¹¹⁶ *Fütûhât*, IV, 500 (560. bab).

¹¹⁷ Bkz. Avcı, *İbn Arabî’nin Hadis Anlayışı*, s. 130-131.

¹¹⁸ Seyit Avcı, İbn Arabî’nin bu rivâyeti rüya yoluyla aldığını söylemektedir. Fakat *Fütûhât*’ta bu kayda rastlamadık. Araştırmalarımız neticesinde *Fütûhât* metninde bulunmayan İbn Arabî’nin rüya ile ilgili naklettiği bölümü Dâru’l-Cil yayınevi tarafından yayınlanmış olan *el-Vesâyâ* kitabında bulduk. Beyrut’ta 1988 yılında neşredilen eserin *Fütûhât*’ın hangi baskısını esas aldığı belli değildir. Dolayısıyla metinler arasındaki farklılıklar *Fütûhât* baskılarından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim, eserin ilk baskılarının daha isabetli olduğu ifade edilmektedir. (Bkz. Kılıç, “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, XIII, 254). Krş. için bkz. *Fütûhât*, IV, 500 (560. bab); *el-Vesâyâ*, s. 138; Erdoğan, *Fütûhat-ı Mekkiyye’den Altın Sahifeler*, s. 243-244; Avcı, *İbn Arabî’nin Hadis Anlayışı*, s. 130-131.

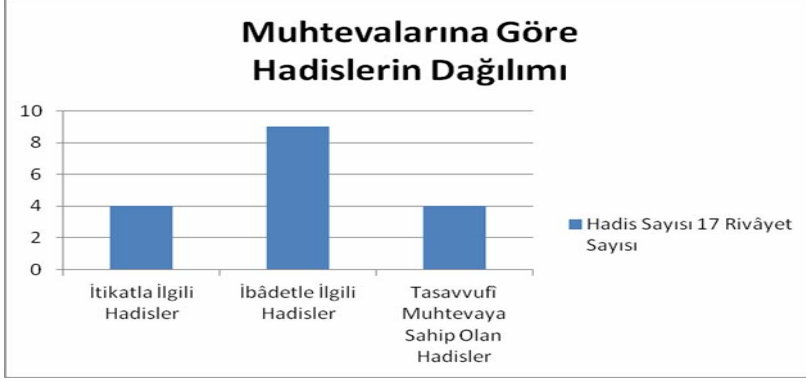
b. el-Ahfeş denilen Merrakeş ehlinde fazilet sahibi bir zat, İbn Arabî'ye bir mektup yazar. Bu mektupta belirtildiğine göre Yahya b. el-Ahfeş, bir gece Dımaşk Câmîi'nde Rasûlullah'ı görür. Dımaşk halkı Hz. Peygamber'e biat etmek üzere yönelmektedir. Kendisi de Resûl-i Ekrem'e yaklaşmak için beklemektedir. Bir ara Resûl-i Ekrem, Yahyâ b. Ahfeş'e Muhammed'i tanıyıp tanımadığını sorar. Bunun üzerine o, Muhammed'in kim olduğunu sorar. Hz. Peygamber: "İbn Arabî" olduğunu söyler. Yahya, İbn Arabî'yi tanıdığını söyler. Resûl-i Ekrem, İbn Arabî'ye ensarı öven bir şiir yazmasını emrettiğini, bu şiirde Sa'd b. Ubade'yi özellikle medhetmesini istediğini belirtir. Sonra Hassân b. Sâbit'i çağırarak: "Ey Hassân, Muhammed İbnü'l-Arabî'ye ulaştırılmak üzere bir beyit söyle de o da bu minval üzere şiirini tamamlasın" buyurur. Bunun üzerine Hassân b. Sabit de bir beyit söyler. Yahya b. Ahfeş, bu rüyadan sonra durumu mektupla İbn Arabî'ye bildirir. İbn Arabî de bunun üzerine ensarı öven bir şiir yazar ve bunu *Fütûhât*'ında kaydeder.¹¹⁹ *Fütûhât*'tan özetleyerek aktardığımız bu rivâyet, rüya yoluyla Hz. Peygamber'den bilgi almaya örnek olmakla birlikte burada bir hadisin söz konusu edilmediği kanaatindeyiz.

Rüya yoluyla nakledilen rivâyetlere bakıldığı zaman öncelikle İbn Arabî için rüyanın ne kadar önemli olduğu hususu dikkat çeker. Çünkü İbn Arabî'ye göre rüya, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu bilgiler sayesinde dînî meselelerde içinden çıkamadığı müşkilatı çözüme kavuşmuştur.

İbn Arabî'nin rüya yoluyla naklettiği rivâyetleri tablo ve grafikte gösterecek olursak, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Kullanılan Yöntem	Hadis Sayısı
Rüya	17
Konulara Rivâyetlerin Dağılımı	Rivâyet Sayısı
İtikatla İlgili Hadisler	4
İbâdetle İlgili Hadisler	9
Tasavvufî Muhtevaya Sahip Olan Hadisler	4

¹¹⁹ Bkz. *Fütûhât*, I, 267-268 (49. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. 196-200. Rüya yoluyla bilgi almaya örnek başka bir rivâyet için bkz. I, 498-499 (560. bab).

Rüya yoluyla nakledilen on yedi adet rivâyet incelendiğinde genellikle bu rivâyetlerin ibâdet konusuyla ilgili olduğu görülür. Dokuz hadis.

İtikatla ilgili rivâyetlerle tasavvufî muhtevâyâ sahip olan hadislerin eşit sayıda olduğu görülmektedir. Dörder hadis.

Sonuç

İbn Arabî'ye göre rüya, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Zîrâ İbn Arabî, içinden çıkamadığı birçok dînî meseleyi bu bilgiler sayesinde çözüme kavuşturmuştur. Ona göre rüya yoluyla hadis almak mümkündür. Bu yolla hadis almanın dayanağı “*mübeşşirât*”la ilgili hadislerdir.

Rüya metodu İbn Arabî'nin hadis aldığı yollardan birisidir. *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de özel yöntemlerle hadis rivâyetinde keşf'ten sonra en çok kullanılan yol rüyadır. İbn Arabî *Fütûhât*'ın tamamında rüya yoluyla on yedi adet hadis rivâyet etmiştir. Bu rivâyetler, onun rüya yoluyla Rasûlullah'a (s.a) aldığı belirttiği hadislerden oluşmaktadır.

Söz konusu rivâyetler incelendiğinde bunların bir kısmının hadis olmadığı, rüya yoluyla Hz. Peygamber'den alınan malûmat olduğu anlaşılmaktadır. Diğer rivâyetlerin ise bir şekilde kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Ayrıca *Satranç Oynamak Helaldir* ve *Yâsîn Sûresi* rivâyetleri, İbn Arabî'nin rüya yoluyla nakletmediği, fakat onun bu rivâyetleri rüya yoluyla aldığı iddia edilen rivâyetler arasındadır.

Rüya yoluyla nakledilen rivâyetlerin genel karakterine bakıldığında, bunların çoğunlukla İbn Arabî'nin gündelik hayatta karşılaştığı, problem yaşadığı veya ibâdetlerle ilgili konularda olduğu görülmektedir. Bu yönüyle o, bir taraftan problemini rüya yoluyla çözüme kavuşturmuş, diğer taraftan Hz. Peygamber'le kurduğu manevi irtibatın kuvvetliliğini göstermiştir.

Keşfte olduğu gibi rüya yöntemi de prensip olarak muhaddislerin kabul etmediği bir metottur. Ancak, rüya ile ilgili Hz. Peygamber'in uygulamaları ve sözleri hadisçilerin bu konuda daha mütesâhil davranmalarına gerekçe oluşturmuştur. Hadis tesbitinde bunun örnekleri çok az olmakla birlikte, daha ziyade râvilerle ilgili değerlendirmelerde rüya kullanımının arttığı görülmektedir. Rical kaynaklarında söz konusu rüyalar her ne kadar delil olarak kullanılsa da, onlara psikolojik olarak önemli bir görev yüklendiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, özellikle Hz. Peygamber'in de zikredildiği rüyalarla, söz konusu edilen şahsın iyi ya da kötü biri olduğu hissettirilmeye çalışılmıştır. Hatta fikir ve itikadları beğenilmeyen şahıslar hakkında oldukça abartılı rüyalar da zikredilmiştir.

Bütün bunlara rağmen hiçbir muhaddis hadis tesbitinde rüyayı müstakil bir usûl olarak görmemiştir. Rüya aleminin sübjektif olması ve zabt imkanının olmaması dolayısıyla da araştırmacının dışındadır. Rüya yoluyla Hz. Peygamber'le irtibat kurmak mümkünse de hadis rivâyeti açısından böyle bir usul kabul edilemez.

Muhaddislerin itibar etmedikleri söz konusu yöntemler kişilere has olup genel-geçer bir özellikleri yoktur. Herkesi bağlayacak bir hükmün apaçık, zahir ve objektif olması gerekir. Aksi takdirde kişilerin kendilerine özgü bilgi edinme ve hüküm elde etme yöntemleri söz konusu olur ki bu da İslâm'ın evrensel prensipleriyle bağdaşmaz. Kaldı ki hadis ve sünnet olgusu böyle bir yönteme geçit vermemektedir. Hadislerin tesbiti ve nakli isnada dayanır. İsnadla nakledilmeyen hiçbir hadise itibar edilemez. Hadis veya sünnetin Hz. Peygamber'in (s.a) hayatta iken cereyan etmiş olması ve bunların hadis usûlcülerinin belirledikleri esaslara uygun olarak tesbit edilmiş olması gerekir. Aksi durum, kıyamete kadar yeni sünnetlerin ortaya çıkması demektir ki böyle bir durum kabul edilemez.

Kaynakça

- Abd b. Humejd, (249/863), *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humejd*, (thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, Kahire, 1988/1408.
- Abdurrezzak el-Kâşânî (730/1330), *Istîlâhâtü's-sûfiyye*, (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır, 1981.
- Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, *el-Medhal ila mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî Abdülkadir Bedran, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Dımaşk, 1919.
- Abdülmün'im el-Hıfînî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, Mektebetu Medbûli, 5. bs. Kahire, 2006.
- Abdurrezzak Ebû Belr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî (211/826), *Musannefû Abdurrezzak*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), 2. bs., el-Mektebü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas amme's-tehara mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, (haz. Ahmed el-Kalâş), 6. bs., Müessesetür-Risâle, I-II, Beyrut, 1996/1416.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (241/855), *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte), Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts.
- , *el-Müsned*, (haz. Ahmed Muhammed Şâkir) (I-VIII), (IX-XX), Dâru'l-Hadîs, I-XX, Kâhire 1995/1416.
- Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (trc. Mütercim Asım Efendi), Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdu*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 4. bs., Kahire, 1984.
- , *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzu'*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Şam, 1969/1389.

- Ali el-Müttakâî el-Hindi, Alauddin Ali b. Hüsâmu'ddîn (975/1567), *Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akval ve'l-ef'al*, (haz. Bekri Hayyani, Saffet es-Sekka), Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.
- Avcı, Seyit, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2005/1426.
- , *Sufilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, Ensâr Yayıncılık, Konya, 2004.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
- Ayhan, Mehmet, *Fütühât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), MÜSBE. İstanbul, 2009).
- Azîmabâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebû Dâvûd*, (İşraf Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fıkr, I-XIV, Beyrut, 1995/1415.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1981.
- _____, *Cılaü'l-ayneyn bi-tahrîci rivayati'l-Buhari fî cüz'i raf'il-yedeyn*, (haz. Ebû Muhammed Bedrüddinşah Raşîdi Sindi), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiye, Beyrut, 1989/1409.
- , *Kitâbu raf'il-yedeyn fi's-salât*, (haz. Bediuddin Raşîdi,) Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., İstanbul, 1997.
- Ceyhan, Semih, "Modern Çağda Tahayyül Gücünün Yeniden Keşfi: İbnü'l-Arabî'de Hayalin Ontolojik ve Epistemolojik Gerçekliği", *Modern Çağ ve İbn Arabî Sempozyumu*, 23-25 Mayıs, İstanbul, 2008.
- Claude Addas, *Kibrî-i Ahmer'in Peşinde*, (trc. Atıla Ataman), Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- Deylemî, Ebû Şuca', (509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (haz. Fevvâz Ahmed, Muhammed el-Mu'tasım billah el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1987/1407.
- Ebû Dâvud Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Basrî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebî Dâvud*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), (Ta'lik Kemâl Yûsûf el-Hût, Elbânî'nin hadislerle ilgili değerlendirmeleriyle birlikte), I-IV, Dâru'l-Fıkr, bsy. ts.
- Ebü'l-Ala Afîfî, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün), Risale Yay., İstanbul, 1996.
- Ebü Yâ'lâ el-Mevsilî, (307/919), *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me'mûn Li't-Turâs, Beyrut, 1984/1404.
- Erdoğan, Naim, *Fütühât-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler*, (trc. Naim Erdoğan, haz. Abdurrahman Pamuk), Pamuk Yay., İstanbul, ts.
- Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, (haz. H. Zaferullah Davudi, Ahmed Yıldırım), Umran Yay., İstanbul, 1995.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1968.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhîd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, (405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî'nin *Telhîs'iyle* birlikte) Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990/1411.
- Hakîm et-Tirmizî, *Nevadirü'l-usul fî ma'rifeti ehâdisi'r-Rasûl*, (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâiyih, es-Seyyid el-Cemîlî), Daru'l-Beyân li't-Turâs, I-II, Kâhire 1988/1408.
- , *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*, (thk. Osman Yahya), Beyrut, 1965.
- Hatib el-Bağdâdî, *Kitâbu iktidâi'l-ilmi'l-amel*, (thk. Nasiruddîn Elbânî), Kuveyt, 1405.
- , *Şerefü ashâbi'l-hadis*, (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara 1991, s. 107-111).
- Hemmam b. Münebbih, es-San'ânî, *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebül-İslâmî, Beyrut, 1987/1407.
- Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006.
- Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1998.
- Heysemî Ebü'l-Hasan (807/1405), *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecma'iz-zevaid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1994/1414.
- Humeydî, (219/814), *el-Müsned*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988.
- İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdir, I-IV, Beyrut, ts.
- , *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, (thk. Osman Yahya), I-XIV, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405.

- , *Kitâbu ıstılahâtı's-süfiyye* (Resâilu İbn Arabî içinde) Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.
- , *Fusûsü'l-hikem ve't-talîkâtü aleyha*, (haz. Ebü'l-A'la Afîfî), Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400.
- , *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, şerh. Ahmed Avni Konuk), Dergah Yayınları, I-IV, İstanbul, 1987
- , *el-Hayalu aleml-i'l-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb) Matbaatu Nadr, bsy.1993/1414.
- , *Kitâbu hatmi'l-velâyê 'Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*, (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dârü'l-Medâ, Beyrut, 2004.
- , *el-Vesâyâ*, Dârül-Cil, Beyrut, 1988/1408.
- İbn Ebî'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî (281/894), *el-Vera'*, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dârü's-Selefiyye, Kuveyt, 1988/1408.
- , *Kitâbu'l-evliyâ*, (thk. Muhammed Said b. Besyûnî Zağlul), Beyrut, 1993/1413.
- İbn Ebî Şeybe, (235/849), *el-Musanneffî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409.
- İbn Hacer el-Heytemî, (974/1567), *el-Fetava'l-hadisyye*, 3. bs., Mektebetü Mustafa el-Babî, Kahire, 1989.
- İbn Hibban el-Büstî (354/965), *es-Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.
- İbn Huzeyme, (311/923), *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfât'r-Rabb azze ve celle*, (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs., Riyad, 1994.
- , *Sahîhu İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el- A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut), I-V, Beyrut, 1986/1407.
- İbnü'l-Hâcc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal*, Dârü'l-Hadis, bsy. 1981.
- İmam Rabbânî, Ahmed Fâruk Serhendî, *el-Mektûbât*, I-II, Sirâc Kitâbiye, İstanbul, ts.
- Kanık, Mahmut, *Harflerin İlmî*, Bursa, 2000.
- Karadaş, Cafer, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 519.
- Karapınar, Fikret, *Muhaddis Süflerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (H. IV.-V/M. X.-XI. Asır), (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 2006.
- , "Hz. Peygamber'den Rüyada Aldığı Üç Hadis Risâlesinin Ahmed b. Hanbel'e Nisbeti", *SÜİFD*. Yıl 2008/2. Sy. s. 101-136.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, 13. bs., İstanbul, 2007.
- Köksal, İsmail, "Rüyaların Fikhi Boyutu", *Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2008, Sayı 13:2 (2008).
- Kuzudüşli, Bekir, "The Use of Dreams in Rijal Books", *İstanbul Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 15, yıl 2007.
- Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: a critical edition of Kitâb al-Manam with introduction Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebû'd-Dünya*, (şerh. Leah Kinberg), Leiden, 1994.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ (676/1277), *Şerhu'n-Nevevî ala sahihi Müslim*, Dâru İhyâu't-Türâsu'l-Arabî, I-XVIII, 2. bs., Beyrut, 1392.
- Nesâî (303/915), *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû'âtu'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs., Haleb, 1986/1406.
- , *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdülğaffar Süleyman, Seyyid Kisrevî), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411.
- Reşid Rıza, *el-Menâr*, Mısır, 1354.
- Sakallı, Talat, *Rüya ve Hadîs Rivâyeti*, Isparta, 1994.
- Saklan, *Bilâl, Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Süfler ve Süfi-Muhaddisler* (H. IV. /M. X. Asır), Beyaz Kitabevi Yay., Konya, 1997.
- , *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 1989.
- Selvi, Dilaver, *Kur'ân ve Tasavvuf Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Şule Yay., İstanbul, 1997.
- Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi el-hikme fi hududî'l-kelime*, Dâru Nedre, Beyrut, 1981/1401.
- Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usul*, I-II, Dârü'l-Kitâbu'l-Arabi, Dimaşk, 1419/1999.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım (360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Mektebetü'l-
ulûm ve'l-hikem, I-XX, 2. bs., Beyrut, 1983/1404.
- , *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tarık b. Ivezullah), Daru'l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415.
- , *el-Mu'cemü's-Sağîr*, (thk. Mahmûd Şekûr, Mahmûd el-Hac Emrîr), el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut,
1985/1405.
- , *el-Ehâdîsü't-Tivâl*, (thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefi), Matbaatu'l-Ümme, 2. bs., Bağdad,
1983/1404.
- , *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefi), Müessetü'r-Risâle, I-IV, 1. bs. Beyrut,
1984/1405
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Yediveren
Kitap, Konya 2001.
- William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, (trc. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 1997.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara, 2000.
- Yıldırım, Enbiyâ, "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer", *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakül-
tesi Dergisi*, 5 (1), 2001.
- , *Hadisçiler ve Çelişki: Beyhaki ve İbnu'l-Cevzi Örneği*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.